

K PROBLEMU URBANISTIČNE ZASNOVE OTOKA PRI DOBRAVI — FREISINŠKEGA TRGA GUTENWERTH

Arheološko izkopavanje na Otoku pri Dobravi je naš prvenec pri odkri-
vanju visoko in pozno srednjeveških naselij v Sloveniji. V času med obema
vojnama je bilo najdenih samo nekaj keramičnih najdb iz tega obdobja; v
času po drugi svetovni vojni pa poznamo le osamljene primere raziskovanja
gradov, ki se je omejevalo na posamezne sonde.¹ Dosledneje so potekala izko-
pavanja le v Braniku in na celjskem gradu. Rezultate iz obeh zadnjih akcij
opredeljujemo kot pomembne prispevke k preučevanju stratigrafije in časovne
opredelitve številnih keramičnih in železnih najdb ter k poznavanju nastajanja
tovrstne arhitekture.²

Kot je videti iz prispevkov,³ je dalo dosedanje sistematsko izkopavanje
na Otoku številne predmete drobne materialne kulture, ki nam odkrivajo po-
dobo o domači obrtni dejavnosti, in sicer o lončarstvu, železarstvu in usnjar-
stvu, ter številne ostaline, kot so zidovi oziroma tlorisi, cestišče itd., ki trenutno
predstavljajo prej prispevek k poznavanju posameznih objektov gradbeniške
dejavnosti kot pa element urbanistične zasnove poznejšega Guenwertha.

V tem prispevku bomo podrobno analizirali vse dosedanje izsledke, ki jih
opredeljujemo kot prispevek k urbanistični zasnovi Gutenwertha ter skušali
razčistiti, kdaj in po kakšni poti bomo prišli do tega, za našo in tudi za sred-
njeevropsko zgodovinsko vedo pomembnega rezultata. Dosedanje delo je dalo
nesporno rezultate, ki izredno izpopolnjujejo in tudi spreminjajo naše pred-
stave o materialni kulturi in gospodarskem dogajanju v dolini Krke. Toda
odkrivanje naselja kot celote ima popolnoma drugačen aspekt raziskovanja,
ki terja izredno dolgotrajno in kontinuirano dejavnost. Pred nadaljnjim obrav-
navanjem problematike Otoka pa je nujno potrebno že sedaj teoretično raz-
iskati vse tiste elemente, ki nam pomagajo k rekonstrukciji urbane zasnove
naselja na Otoku.

Oris zgodovine Otoka

O nastanku tržnega naselja Otok (Gutenwerth) govorijo številni viri, ki
jih je zbral F. Gestrin v svojem zgodovinskem orisu naselja na Otoku.⁴ Gestrin
opredeljuje naselbino kot meščansko, vendar s poudarkom na strateškem po-
ložaju v enem izmed treh kolen Krke v njenem srednjem toku. Prva listinska
omemba Gutenwertha (trg) je iz leta 1251, tj. skoraj 200 let po nastanku
freisinške posesti na Dolenjskem.⁵ Glede na to, da je bil Otok eno upravnih

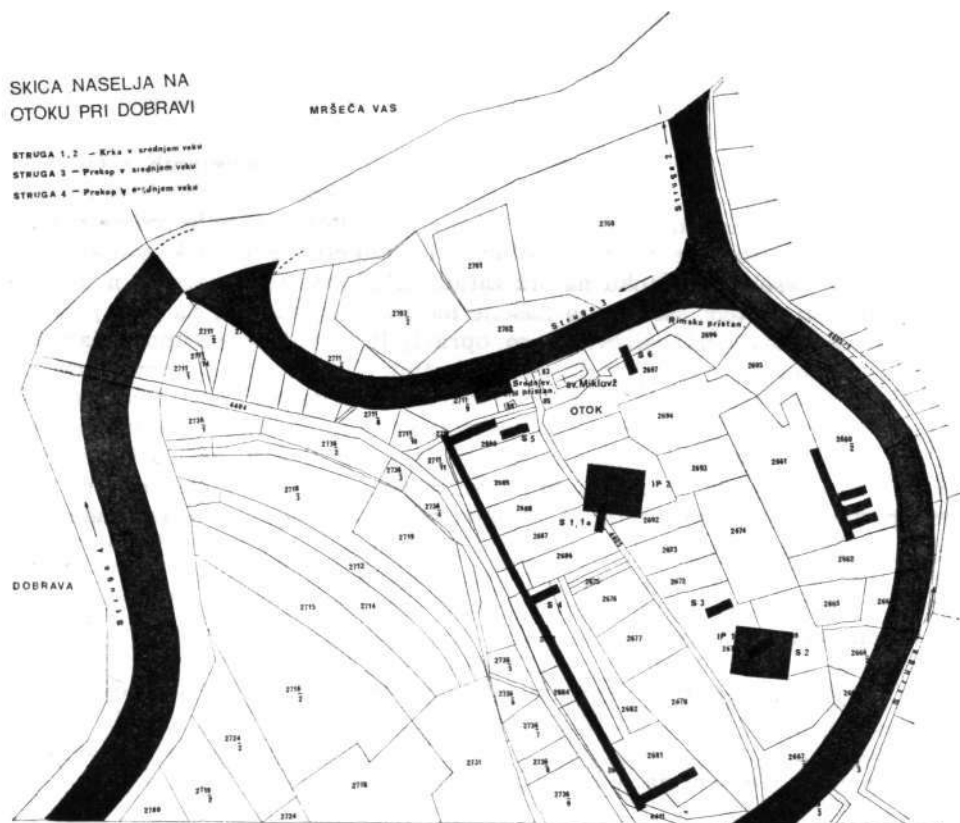
središč freisinške posesti na Dolenjskem, je bil tu tudi grad kot sedež kaštelana in vojaške posadke.⁶ V istem času, tj. v sredini 13. stol., je Otok tudi sedež sodne oblasti. V času Henrika Andeškega je bila na Otoku kovnica denarja, ki je bil kovan po beneških in oglejskih vzorcih.⁷ Nujno je poudariti, da so bili otoški novci v 13. stoletju plačilno sredstvo tudi na Hrvaškem in Ogrskem. V času pred prvo omembo Otoka kot trga je bila tu mitnica,⁸ ki je zanesljivo poslovala vse 13. in 14. stol. Otok je bil sedež župnijske uprave z župno cerkvijo sv. Katarine. Tu sta bili še dve cerkvi, in sicer cerkev sv. Miklavža in, kot meni F. Gestrin, cerkev sv. Mihaela, ki smo jo odkrili z arheološkimi izkopavanji.⁹ V naselbini na Otoku vidi Gestrin važno prometno središče, ki posreduje trgovino med različnimi regijami in ima, sodeč po izsledkih izkopavanja, tudi močno proizvodnjo železarskih in usnjarskih izdelkov. V letih od 1335—1365 si lastijo Otok Habsburžani. V začetku 15. stoletja pa ga dobijo Celjani. Po tretjem naskoku so Otok 1473 zavzeli Turki.

Te ugotovitve F. Gestrina bi morda lahko dopolnili tudi s podatkom, da sega omemba prve freisinške posesti v neposredni sosesčini Otoka v drugo polovico 11. stoletja, ko se omenjajo kmetije na Vinjem vrhu. Po arheoloških izsledkih lahko trdimo, da je zaradi svoje cvetoče dejavnosti sodil v tem času tudi Otok v okvir dolenske freisinške posesti. Dejstvo, da nastane Klevevž, kasneje središče istoimenskega gospodstva, šele leta 1265, govori za to, da je to funkcijo do tedaj opravljal Otok. V letu 1320 se omenja mitnica na Otoku. Leta 1449 prevzame vodstvo sodne oblasti na Otoku Gašper Črnomaljski. Ni dvoma, da so se v življenju trga morale tudi vse spremembe posesti, ki so bile v času od 13.—15. stoletja zelo številne, vendar jih ne kaže podrobneje obravnavati.

Če ta grobi historični okvir življenja in dogodkov, povezanih z Otokom, strnemo z namenom, da bi dobili predstavo o velikosti in funkciji mestnega naselja, tedaj pridemo do naslednjih zaključkov: Otoško naselje preide v freisinško posest najbrž že v drugi polovici 11. stoletja. Freisinški gospodje se zanimajo za naselje na Otoku najbrž zaradi zelo razvite železarske in usnjarske dejavnosti. V tem času se je naselje najbrž omejevalo le na nekaj stanovanjskih objektov prebivalcev, ki so opravljali omenjeno obrtno dejavnost. Tedaj se pojavi najbrž tudi prva zidana kulturna arhitektura. Do prve omembe foruma Goutenwerde, to je v času 12. stoletja in prve polovice 13. stoletja, se je najbrž primarna dejavnost tako razširila, da se je naselje, ki je prvotno nastajalo na levem bregu nekdanje struge Krke pri Drami, začelo širiti proti severu in najbrž v tem času pokrilo že ves prostor do Miklavževe cerkve. Otok postane trg Gutenwerth. V naselju se pojavi tudi vojaška posadka, ki zgradi najbrž tudi sistem utrd. Že tedaj je v njem delovala tudi kovnica novcev. V 13. in 14. stoletju posluje na Otoku mitnica, ki pride zanesljivo do izraza pri oblikovanju naselbinske osnove. Najpozneje v 13. stoletju dobi Otok tudi župno cerkev in postane središče fare, pod katero sodi Škocjan. Zelo je verjetno, da v tem času stojijo na Otoku kar tri cerkve; razen župne sv. Katarine, ki je bila verjetno na sredini otoškega prostora, je treba predvideti še obstoj pokopališke cerkve sv. Miklavža in cerkve, ki smo jo odkrili ob južnem robu otoškega prostora in je bila iz 11. ali najkasneje iz 12. stoletja in za katero meni F. Gestrin, da je bila posvečena sv. Mihaelu.¹⁰

Topografija

Poseben prispevek ne samo k lokaciji, ampak tudi k obliki in velikosti naselja nam nudi podrobna terenska topografija. Po objavah v Zgodovinskem časopisu, kjer smo podrobno obravnavali problem lokacije in razširjenosti Gutenwertha,⁴¹ lahko povzamemo, da je stalo naselje Otok — kasnejši Gutenwerth — na prostoru med levim bregom nekdanje struge Krke pri Drami in današnjim desnim bregom Krke pri Dobravi. V času, ki ga obravnavamo, je bil potek Krkine struge drugačen od današnjega. Ob izlivu Šentjernejskega potoka, kjer oblikuje Krka veliko koleno, usmerjeno proti severu, je reka tekla tedaj naravnost proti vasi Drama in je neposredno ob severnem robu vasi začela zavijati proti severovzhodu. To je potek struge potoka Mihovice. Približno 200 m pred današnjim izlivom Mihovice v Krko je tedanje korito Krke zavilo proti zahodu oziroma jugozahodu ter neposredno pred današnjim mostom čez Krko ponovno zavilo proti severu oziroma severozahodu. Detajlna topografija dosedanjih slučajnih najdb in izkopa sond, ki smo jih opravili v letu 1967, omejujeta naseljitveni kompleks na prostor ob levem bregu Krke znotraj velike zanke med Dramo na jugu in današnjim tokom Krke na severu. Tako je bilo naselje s treh strani, tj. severa, juga in vzhoda omejeno z levim bregom Krke. Proti zahodu pa predstavlja mejo cesta, ki povezuje Dobravo in

Šentjernej. Ta groba omejitve otoškega naselja pa lahko doživi svojo korekturo le na svojem severnem delu. Med potekom današnje in nekdanje struge Krke in današnjim koritom potoka Mihovice je prostor, ki mu danes pravijo »Irgelc«. Ta površina je bila nekoč povezana s prostorom, ki smo ga prej označili kot naselbinskega. Mikrotopografija rečnih teras na tem prostoru namreč jasno nakazuje, da je Krka začela zavijati iz današnje struge Mihovice proti zahodu, medtem ko je prvotno tekla naravnost proti severu. Ker ni izključeno, da se je ta sprememba zgodila v času, ko je otoško naselje že stalo, dopuščamo možnost, da se je naselje širilo tudi na prostor »Irgelca«. Skoraj ni dvoma, da je naselje dobilo končno podobo v času, ko je obstajala rečna zanka med Dramo in današnjim dobravskim mostom čez Krko. Zemljepisni oris tako omejene naselbine predvideva suhozemno povezanost naselja na Otoku s prostorom današnje Dobrave. Šele kasneje, ko je naselje dobilo ime Otok in nato Gutenwerth, je tudi proti Dobravi, tj. proti severu in severovzhodu potekal rečni rokav.

To spoznanje nas sili k rekonstrukciji vodnih tokov v času otoške naselbine, ob kateri je na »otoku« razen naselja še skoraj enako velik nenaseljen del, ki so ga verjetno uporabljali v gospodarske namene. Predvidevamo namreč, da so iz varnostnih pobud povezali tedanjo Krko med prostorom ob današnjem izlivu Šentjernejskega potoka pa do loka oziroma meandra, ki ga je takratna struga Krke oblikovala ob južnem robu Dobrave. Za to povezavo so se prebivalci lahko poslužili struge kakšnega potoka, npr. izliva Raduljskega potoka ali pa je to bil umeten prekop, kar ne pomeni kakšnega posebnega gradbeniškega dosežka, saj je bil izkop dolg le okoli 300 m. Navedeni pomisleki so nas pripeljali k tezi o štirih rečnih strugah, in sicer: rečna zanka od Šentjernejskega potoka do Drame ter v nadaljevanju od mihovškega potoka do zaključitve zanke 100 m vzhodno od današnjega mostu čez Krko. Kasneje je verjetno prišlo do izravnave struge, ki jo nakazuje današnji izliv Mihovice v Krko. V času te spremembe, ali pa pred njo je sledila povezava med današnjim iztokom Šentjernejskega potoka in Mihovice, tako da je prišlo do oblikovanja otoka. Veliko sprememb rečnih teras na desnem bregu Krke na prostoru severno od Miklavževe cerkve govorijo za ponovno uporabo na tem prostoru. Ne glede na morebitne netočnosti pri rekonstrukciji sprememb rečnih tokov, imamo tu opraviti z naseljem na rečnem otoku, ki je nastalo naravno ali z umetnimi prekopi. Za to vrsto srednjeveške poselitve pa so številne analogije v ožji regiji doline Krke in Save in enako na širšem srednjeevropskem prostoru. Najbližji primer je vsekakor španhajmska Kostanjevica. Delno analogno situacijo glede na Krko ima tudi habsburško Novo mesto.¹² Da bi dobili pravilno predstavo o zasnovi naselja je vsekakor potrebno opozoriti tudi na izmere celega »otoka« in še posebej njegovega naseljenega dela.

Na temelju gornje rekonstrukcije rečnih strug smo dobili »otok« nepravilne eliptične oblike z daljšo osjo v smeri SSV—JJZ do 750 m ter s krajšo osjo v smeri SZ—JV, ki meri približno 500 m, tj. površina približno 25 ha, od tega meri vzhodni oziroma naseljeni del z »Irgelcem« okoli 12 ha. Da bi bil opis nekdanjega »otoka« točnejši, si pogledjmo, kakšen je ta prostor danes. Otoško površino deli cesta Dobrava—Šentjernej na dva neenaka dela. 200 m od mostu proti Šentjerneju se odcepi kolovoz, ki pelje proti vzhodu do pokopališča s cerkvijo sv. Miklavža in od tod prek polja v smeri jug-jugovzhod proti Dra-

mi oziroma proti strugi nekdanjega toka Krke. Kolovoz med Miklavžovo cerkvijo in Dramo deli nekdanji naseljeni del otoške površine na dva neenaka dela. Zahodno od kolovoza so v glavnem njive in površina je vse do Šentjernejske ceste izravnana v skoraj idealno ravno teraso, ki samo na svojem severnem in južnem robu pada proti nekdanji strugi Krke. Na prostoru med kolovozom in levim bregom struge na vzhodu so danes v glavnem travniki, razen na južnem delu te površine, kjer so tudi njive. Poudariti je treba, da tudi travniški del te površine rahlo pada od zahoda proti vzhodu, proti nekdanji strugi Krke. Obdelovalni del te površine oziroma prostor, kjer so njive, je skoraj raven in se dviga v terasah nad travniško površino. Kot je pokazala mikrotopografija in kasnejše sonde, je bil na teh terasah osrednji del otoškega naselja. Ako topografski opis otoškega naselja dopolnimo z danes stoječimi objekti kot izhodiščem za orientacijo, vidimo, da je ob severni meji površine danes pokopališčna cerkev sv. Miklavža, da je južni rob naselja ob levem bregu nekdanjega korita Krke, in sicer ob levem bregu današnjega potoka Mihovice, pri Drami, da je cesta Dobrava—Šentjerneja meja zahodnega dela in levi breg Mihovice vzhodna meja celotnega prostora. Značaj prostora med cesto in otoškim kolovozom kaže toponim »oštati«, ki velja za severni del tako omejenega areala, danes v posesti I. Selaka iz Dobrave. Od tod izvirajo pomembne najdbe, o katerih nam govori Kušljan v svoji knjigi spominov.¹³ Na tem prostoru smo pri podrobnem raziskovanju našli fragment poznosrednjeveške keramike in nekaj fragmentov rimskodobnega stekla in keramike.

Poseben topografski prispevek k podobi vzhodnega dela poseljene površine nam daje mikrokonfiguracija levega brega nekdanje struge Krke na prostoru med Miklavžovo cerkvijo in Dramo. Tako je npr. opaziti, da je levi breg nekdanje struge umetno razširjen, in sicer najprej na prostoru vzhodno od pokopališča. Sonda iz leta 1967¹⁴ je pokazala, da gre za rimskodobno pristanišče. Pri tem objektu razlikujemo do 10 m širok kanal, ki se zaključuje ob vzhodnem zidu pokopališča in je dolg okoli 50 m. Ta kanal prehaja s svojim severnim delom v nekdanji levi breg Krkine struge. Južni breg kanala pa oblikuje črto, ki predstavlja umeten zaliv med kanalom, ki ga opredeljujemo kot pristanišče in levim bregom rečne struge. Dolžina tega zaliva je do 100 m, širok pa je do 40 m. Medtem ko za umetno zgrajen kanal vzhodno od pokopališča (rimsko pristanišče) lahko trdimo, da ni bil v rabi v obdobju zgodnjega in visokega srednjega veka, pa je verjetno južni podaljšek rimskega pristanišča, tj. umetno razširjen zaliv in urejen dostop k vodi, služil določenemu namenu tudi v obdobju srednjega veka. K tej trditvi nas navaja konfiguracija tega prostora v razliko od konfiguracije rimskega pristanišča, za katerega je izkopavanje pokazalo, da je njegova oblika na današnji površini le pomanjšana projekcija prvotnega objekta.

Levi breg nekdanjega korita Krke južno od rimskega pristanišča je bil najbrž prizorišče še drugih dejavnosti v času visokega srednjega veka, ki jih pa še ne moremo opredeliti. Do konca umetno razširjenega zaliva, o katerem je bilo govora že prej, je levi breg Krke v dolžini okoli 120 m proti jugu oblikovan kot vzvišena terasa, ki se na svojem južnem koncu pravokotno zaključuje. Iz te terase izhajajo trije nasipi, ki so usmerjeni proti vzhodu in so dolgi do 30 m, široki pa do 2 m, tako da prostor vzhodno od te terase delijo na štiri kotanjasto oblikovane »bokse«. Prostor zunaj »boksov«, kot so pokazala vrtanja, sestavlja nasipno rečno gradivo, vendar je videti, da se pravi

rečni breg ne začenja z robom terase, temveč šele s koncem delilnih nasipov v »boksih«. V nadaljevanju proti jugu se v istem odnosu do nekdanjega levega brega Krke na razdalji 60 m od zaključka prej opisane terase začenja nov ukop pravokotne oblike 30×25 m z močno poudarjenim zahodnim in severnim robom izkopa. Vzhodni in južni rob izkopa prehajata v nekdanjo strugo.

S tem opisom smo dobili objekte, ki so bili ukopani v levi breg rečne struge, in sicer na njenem celotnem poteku ob vzhodnem in južnem robu otoške površine. Vse te objekte, razen pristaniškega kanala, smo opredelili kot visoko in pozno srednjeveške. Bili so življenjsko povezani z dejavnostjo v samem naselju in so vsekakor prispevali k urbani podobi Otoka. Krka pa je še drugič vplivala na naselje na Otoku. Tudi če iz pisanih virov ne bi vedeli ničesar o plovnosti Krke ter o pristanišču na Otoku, ki je pogojeno s položajem naselja, bi nas že mikrotopografija rečnih strug silila k lokaciji srednjeveškega pristanišča. Ker je prostor rimskega pristanišča izključen kot srednjeveško pristanišče, kar je pokazala sonda 6 iz leta 1975,¹⁵ je možna samo še ena lokacija za srednjeveško pristanišče. To je prostor severno od Miklavževe cerkve v mrtvem delu struge po tistem času, ko se korito struge izravna in teče poslej naravnost proti severu.

V odstavku, kjer opisujemo spremembe položajev korita Krke, smo ugotovili, da je Krka na tem prostoru najmanj trikrat menjala svoje korito. Najzgodnejše korito je tisto, ki naredi pri Miklavževi cerkvi dvakraten zavoj, najprej proti zahodu in nato proti severu ter smo ga označili kot strugo 1, ki je tako potekala že v rimskem času in deloma verjetno še v srednjem veku. Kasneje, ko Krka zapusti dvojni zavoj proti Miklavževi cerkvi in se zravna proti severu, tj. proti ustju današnjega potoka Mihovice v Krko (ta novi tok smo označili kot strugo 2), se je zavoj korita pri Miklavževi cerkvi osušil. V tem zapuščenem oziroma mrtvem koritu opažamo velike spremembe, za katere menimo, da so posledica človekove tvornosti. Tako je npr. dve tretjini struge ob njenem desnem bregu zasute in se je zato spremenila v od 10 do 15 m širok kanal. Na zahodu zapira kanal nasip in zato je kanal postal mrtev rokav, ki je na zahodni strani povezan s Krkino strugo št. 2. Levi breg rokava je oblikovan tako, da daje videz operativne pristaniške obale, in to od prostora, kjer pride otoški kolovoz, do mrtvega rokava ter še približno 50 m proti zahodu do obnovljenega trškega vodnjaka.

Sonda, ki smo jo naredili leta 1968 v strugi mrtvega kanala v podaljšku otoškega kolovoza, nam ni dala posebne dokumentacije o pristanišču, temveč samo o vodi v mrtvem rokavu, ki ga označujemo v našem prikazu rečnih strug kot strugo 3. Opravičenost teze o srednjeveškem pristanišču oziroma otoškem pristanišču v mrtvem rokavu oziroma o strugi 3 temelji ne samo na obliki obale, ampak tudi na temelju virov, ki še v novi dobi govorijo o pristanišču.¹⁶

Ena izmed posebnosti otoškega naselja je tudi način dostopa na Otok. Iz vseh dosedanjih opazovanj vidimo, da dostop na Otok po suhozemni poti ni bil mogoč. Sonda v strugi št. 3 v podaljšku otoškega kolovoza je jasno pokazala, da urejeni kolovoz ne sega na severu do rečne struge. V petih sondah na prostoru nekdanjega levega brega Krke na južnem podaljšku otoškega kolovoza je bil kolovoz urejen in sega neposredno do najstarejšega korita ter gre najmanj čez dve rečni terasi, ki predstavljata levi breg Krke v nekem sta-

rejšem obdobju. To priča, da je ves promet iz južnega dela otoka oziroma iz rečnega pristanišča severno do Miklavževe cerkve usmerjen proti jugu do rečne struge, čez katero je moral biti na določen način usmerjen tudi čez Krko. V ta namen je lahko rabil le brod ali most. Ker do sedaj nismo našli sledov, ki bi govorili o mostu, je bolj sprejemljiva ideja, da je bil tu brod. Krka je bila tu zelo široka. V njo se je na nasprotni strani oziroma južnem bregu izlival potok Mihovica. Ta je oblikoval deltoidno ustje in je, kot kaže mikrokonfiguracija tega prostora, izoblikoval otoček v velikosti 50×120 m, pravilno pravokotne oblike z zaobljenimi robovi ter z dvignjeno in poravnano površino. Os otoškega kolovoza oziroma os glavne ceste na otoškem naselju je usmerjena proti otočku v delti Mihovice. Tudi danes tečeta okoli otočka dva kraka potoka Mihovice. Geometrično pravilna oblika otočka in usmerjenost prometa proti njemu nam vsiljuje misel o mostobranu. Prek mostobrana je vodil edini urejen dostop na Otok. Tako smo na temelju opazovanja mikrotopografske podobe otoške površine, stare struge Krke in njenega bližjega zaledja dobili tudi oris osnovnih značilnosti otoškega naselja.

Topografski okvir, ki temelji na omejitvi poselitvenega prostora na Otoku ter na opisu objektov, ki so povezani s Krko, lahko dopolnimo z nekaterimi spoznanji o notranjosti Otoka. Tako je npr. s toponimom »oštat« omejen prostor na parc. kat. št. 2690, last I. Selaka iz Dobrave. Skoraj ni dvoma, da se za tem skriva glavna stavba oziroma grad, ki je bil sedež otoške uprave. Pri gradnji še danes stoječe pokopališke baročne cerkve sv. Miklavža so uporabili tudi gotske arhitektonske elemente, ki so gotovo pripadali gotski cerkvi. Menimo, da je bilo na istem mestu tudi gutenberško grobišče, najbrž tudi s cerkvijo, ki je bila prvotno romanska in kasneje gotska. Sicer bodo na ta vprašanja odgovorila arheološka izkopavanja v Miklavževi cerkvi in v njeni bližini. Trenutno pa se lahko zadovoljimo s tezo, da je bilo tu gutenberško pokopališče, kar samo po sebi predstavlja dodatni podatek o urbani podobi naselja na Otoku.

Na severnem robu parcele 2690 tik ob kolovozu, ki vodi od pokopališča proti cesti Dobrava—Šentjernej, je vodnjak z okroglo oblikovanim zgornjim delom, ki je bil obnovljen ter utrjen z betonom v novejšem času. Za ta vodnjak trdi izročilo, da je bil trški.¹⁷ Da se je ohranil, se je treba zahvaliti neposredni bližini cerkve s pritiklinami in poljem, kajti kmetje in mežnarija ob cerkvi so vodo nenehno potrebovali. Vodnjak se je predvsem ohranil zaradi kmetijepristave, ki je stala tu še v prejšnjem stoletju. Kmetija z gospodarskim poslopjem je bila na prc. 2711/9, 2710 in 2691, tj. na parcelah severno in južno od kolovoza, na katerih je danes v glavnem sadovnjak. Na parc. 2710 je vrisan tloris stavbe št. 88. Zaradi kmetije in današnjih uporabnikov je vodnjak premostil najbrž čas od uničenja Gutenwertha pa do danes. Vodnjak je v neposredni sosesčini parc. 2690 in je bil verjetno povezan tudi s stavbo ali mogoče z gradom na »oštatu«. Ta vodnjak je edini gutenberški objekt, ki je še danes v rabi. Zaradi naziva trški vodnjak lahko sklepamo, da je bil v javni uporabi, drži pa, da je bil edini vodnjak v naselju, kajti na Otoku najbrž nikoli ni bilo težko priti do vode. Saj podatki o rečnem dnu in rečni površini, ki smo jih dobili pri izkopu sonde 6, jasno govorijo, da je bila rečna površina 3 do 4 m pod tedanjo površino v naselju. Iz tega sklepamo, da je bilo talne vode povsod dosti. Lokacija vodnjaka govori, da je moral tudi v času, ko je bil zgrajen,

stati ob poti ali na prostoru, kjer je bil dostopen širši okolici. Ta prostor je bil lahko del tržnega ali drugega javnega prostora. Ugotoviti je tudi, da je stal vodnjak na skrajnem severozahodnem robu naselja ter neposredno ob južnem bregu mrtvega rokava, v katerem je bilo otoško pristanišče.

Ostro ločnico med naseljenim in nenaseljenim delom otoške površine predstavlja današnja cesta Dobrava—Šentjernej. V času naselja na Otoku je vzporedno z vzhodnim robom ceste potekal najbrž sklenjen stavbni kompleks ali obzidje, kar je pokazal izkop sonde 4 iz leta 1967.¹⁸ Da danes teče šentjernejska cesta v tej smeri in vzporedno s staro otoško cesto, najbrž ni naključje. Locirali so jo tam, kjer je bila trasa že sama po sebi najbolj utrjena. V nasprotnem primeru bi za osnovo novodobne ceste raje uporabili staro otoško cesto, saj prehod na severu Krke ni vodil čez današnji most, ampak čez brod, katerega sledovi so še danes ohranjeni kakih 50 m severozahodno od mostu, tj. v bližini stare otoške ceste, ki vodi od Miklavževe cerkve proti zahodu. Glede na količino materiala za utrditev cestišča zaradi neposredne soseščine »oštata« in ne samo zaradi izsledkov v sondi 4 iz leta 1967 sklepamo, da je zahodni rob otoškega naselja omejevalo obzidje z ustrezajočimi objekti in posadko. Obzidje je torej potekalo od levega brega struge pri Drami z začetkom približno na tistem mestu, kjer se danes odcepi od ceste Dobrava—Šentjernej kolovoz v Dramo, pa do levega brega mrtvega kanala na severu, okoli 100 m zahodno od Miklavževe cerkve in približno tam, kjer se od ceste Dobrava—Šentjernej odcepi kolovoz proti Miklavževi cerkvi. Obzidje z obrambnimi objekti in posadko je zanesljivo pomemben prispevek k urbani podobi naselja na Otoku.

S tem smo v glavnem izčrpali vse tiste topografske ugotovitve, ki so pomagale rekonstruirati grobo podobo naselja in nekaterih dejavnosti njegovih prebivalcev. Nekateri topografski podatki veljajo najbrž za vse obdobje obstoja naselja na Otoku. Zanesljivo je, da v najzgodnejšem Gutenwerthu ni bilo tudi številnih objektov na levem bregu struge vzdolž vzhodnega roba naselja. Otok je zanesljivo preživel posamezne faze razvoja, ki jih bomo lahko razčlenili v nadaljnjih raziskovanjih. V prid temu kritičnemu odnosu do topografskih ugotovitev govori tudi dejstvo, da sodijo najstarejši sledovi srednjeveškega življenja na Otoku v čas, ko je bil prostor poznejšega Otoka kot kopno povezan s prostorom današnje vasi Dobrava. Opis značaja naselja v posameznih obdobjih bomo skušali razčleniti že na temelju analize stratigrafije najdb, ki smo jih izkopali v času 1967 in 1972.

Prispevki dosedanjega izkopavanja k urbani podobi naselja na Otoku

Podoben prispevek k značaju posameznih površin znotraj prostora, ki smo ga označili kot strnjeno poselitveno površino, smo dobili že v sondah iz leta 1967.

Tako smo npr. v sondi 1, ki poteka od severozahoda njive kat. št. 2687 ter seka otoški kolovoz na travniku kat. št. 2691 (dolga 15 m in široka 1 m), ugotovili najmanj tri hodne površine. Na prostoru današnjega kolovoza v globini 50 cm je bilo utrjeno cestišče široko 6 m. Na zahodnem in enako na vzhodnem robu sonde smo lahko ugotovili temelje zidanih stavb.

V sondi 2, ki smo jo izkopali na njivi kat. št. 2670 (last J. Mencina iz Drame), je ob zahodnem robu sonde prišlo na dan utrjeno cestišče. Na vzhodnem robu sonde pa smo lahko ugotovili stavbne ostanke najmanj iz treh časovnih horizontov.

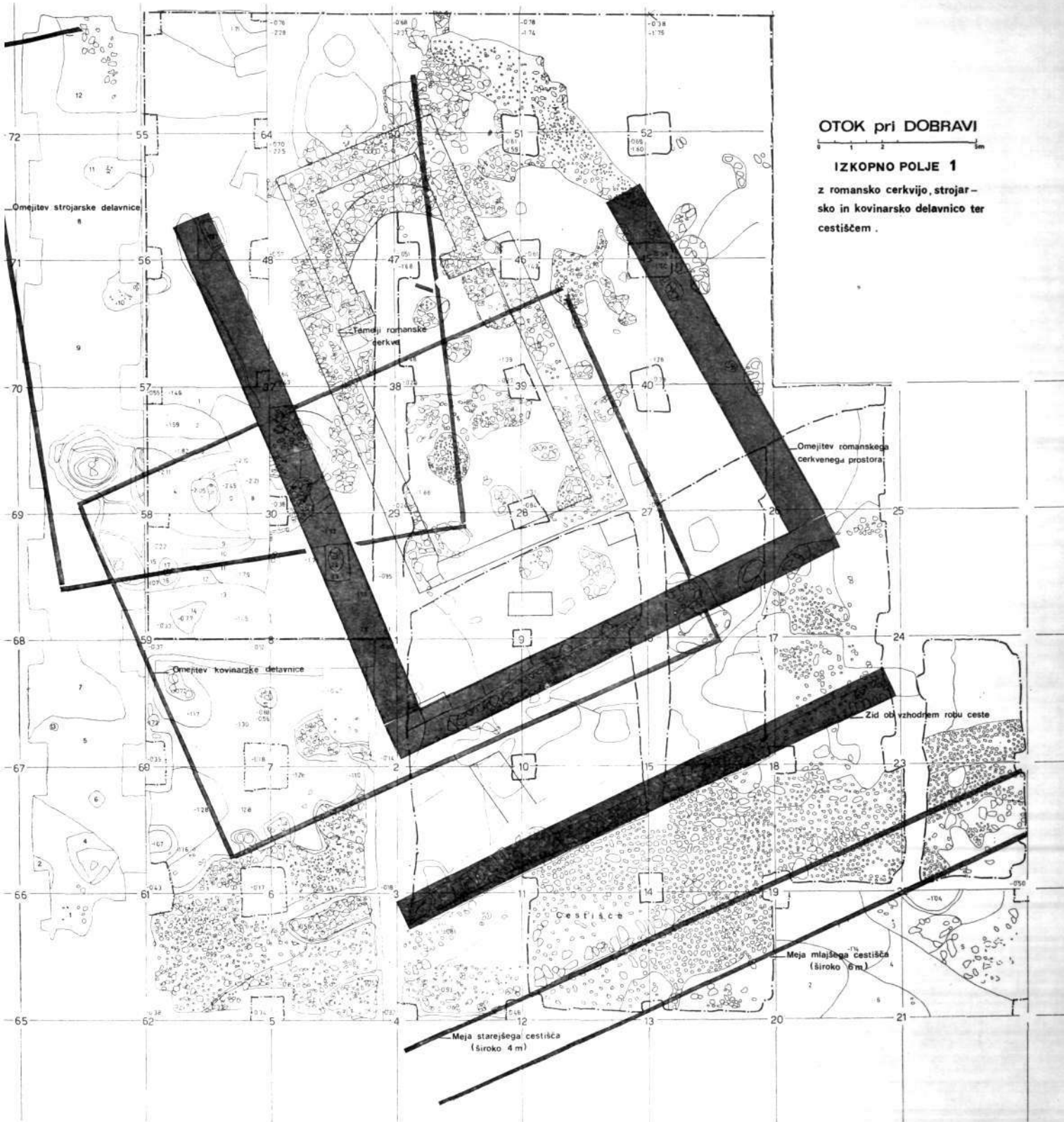
S sondo 3 smo sekali isto njivo na njenem severnem koncu. V sondi sta prišli na dan dve hodni površini, in sicer starejša v globini 110 cm in mlajša v globini 80 cm pod današnjo površino. Starejšo hodno površino označujemo kot cestišče, kajti izdelana je bila iz oblic. Mlajša hodna površina pa je bila iz žgane ilovice in predstavlja notranjost nekega prostora, ki smo ga opredelili kot kovačnico zaradi velike množine oglja in »vareša« — mešanice kremenčevega peska in ilovice, ki so ga uporabljali za kovaško varjenje. Poudariti je treba, da je cestišče v sondi 2 in 3 pod današnjim kolovozom, ki vodi od Miklavževe cerkve proti Drami.

Sondo 4 smo izkopali v severovzhodnem vogalu parc. 2689, last F. Kralja iz Dobrave. Sonda teče v smeri vzhod—zahod in se s svojim zahodnim robom približuje jarku ob cesti Dobrava—Šentjernej. V sondi sta bili dve hodni površini, prva v globini 80 cm in druga v globini 100 cm. Na starejši hodni površini so temelji masivnega kamnitega zidu, ki teče v smeri severozahod—jugovzhod oziroma vzporedno z današnjo cesto Dobrava—Šentjernej. Zid v sondi 4 predstavlja zahodno mejo naselja in je bil najbrž del utrbenega zidu. Srednjeveško starost zidu potrjujejo tudi številni fragmenti visoko in poznosrednjeveške keramike. V plasti pod temelji, in sicer na zahodnem robu sonde, smo našli tudi nekaj rimskodobnih najdb, npr. fragment posode z reliefno upodobitvijo človeškega obraza, fragment stekla itd. Na mlajši hodni površini pa je bila razen fragmentov srednjeveške keramike tudi železna ostroga, ki je imela na konici kolesce. S sondo 4 smo dobili ne samo zahodni rob strnjene poselitvenega prostora, ampak so nas rimske naselbinske najdbe opozorile na možnost rimskodobne naselitve na Otoku.

Sondo 5 smo izkopali ob severozahodnem robu parc. kat. št. 2690, last I. Selaka iz Dobrave. V sondi smo odkrili dve, z oblicami utrjeni hodni površini: prvo v globini 50 cm in drugo v globini 100 cm. V globini starejšega horizonta so bili temelji neke stavbe. Na tlaku in ob temeljih so bili fragmenti visoko- in poznosrednjeveške keramike. S sondo 5 smo zadeli na stavbni kompleks, ki leži ob skrajnem severnem robu naselja, in sicer med kolovozom, ki povezuje Miklavžovo cerkev in Dramo ter kolovozom med Miklavžovo cerkvijo in cesto Dobrava—Šentjernej. Obe cestišči sta srednjeveški.

V letih 1968—1972 smo razširili sondo 1 v izkopno polje 1, ki meri okoli 1000 m², in izkopali še štiri sonde s skupno površino okoli 200 m². Izsledke raziskovanj na izkopnem polju št. 1 bomo prikazali kot celoto, vendar ločeno za IP 1 in za omejene štiri sonde.

Izkopno polje 1 (IP 1) se začne ob najsevernejši rečni terasi pri Drami, tam kjer se otoški kolovoz prevesi na prostor nekdanje struge ter se širi proti severu v dolžini 32 m in prav toliko tudi v širino oziroma v smeri vzhod—zahod. S poglobljanjem na prostoru kolovoza smo prišli do tlakovane cestišča, ki se s svojo osjo v popolnosti ujema z osjo današnjega kolovoza. Cestišče je široko od 4 do 6 m ter je v globini od 0,5 do 1 m pod današnjo površino. Plitveje je ob severnem in globlje ob južnem robu izkopa. Osnovo za cestišče sestavljajo lomljenci in oblice v velikosti od 5 × 5 cm do 30 × 40 cm. Vzhodni in zahodni rob cestišča je obdan z velikimi lomljenci, ki so lepo urejeni. Na tej osnovi je bila do 15 cm debela plast drobnega zasipnega gradiva, tako da je bila hodna površina cestišča povsem gladka. Prvotno je bilo cestišče široko 4 m s poudarjenim vzhodnim in zahodnim robom, nato pa razširjeno proti zahodu. Tako opazamo razširitev cestišča ob skrajnem jugozahodnem robu izkopnega polja št. 1 in, kot bomo videli pozneje, tudi na izkopnem polju št. 2, na osrednjem delu otoške površine. Tudi na severozahodnem robu IP 1, in to vzhodno od cestišča, je bil tlak. Vendar tu ne gre za neposredno širjenje cestišča, temveč za 61 cm nižje ležečo tlakovano površino, ki sega do roba cestišča in je dolga 8 m in široka 4 m ter ima daljšo stranico ob robu cestišča. V nadaljevanju tega tlaka so proti vzhodu in severu stavbni objekti, o katerih bomo govorili pozneje. Vsekakor pa je to nov element, ki govori o odnosu stavb do cestišča.

OTOK pri DOBRAVI

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

IZKOPNO POLJE 1

z romansko cerkvijo, strojar-
sko in kovinarsko delavnico ter
cestiščem .

Posebno pozornost zasluži vzhodni rob cestišča na jugozahodnem delu IP 1. Tu teče vzporedno s cestiščem, na katerega se delno naslanja zid, ki je danes širok od 60 do 80 cm in visok do 60 cm. Izdelan je bil iz prirejenih limljencev v velikosti od 10×10 do 30×40 cm, ki so vezani z rumeno malto. Zid je ohranjen v dolžini 17 m in daje videz, kot bi bil sestavni del cestišča. Kot gradbeni material so graditelji uporabili tudi del rimskega kapitela in 1 m dolg, s kanelurami okrašen kamnit podboj. To je nov prispevek k tezi o rimskih stavbnih ostankih na Otoku, ki smo jih omenili pri rimskodobnih najdbah v sondi 4 ob zahodnem robu otoške površine. Cestišče ni doživelo predelavo samo ob zahodnem robu, kot smo že ugotovili, temveč tudi na samem cestišču, kot smo opazili z večkratnimi popravili in predelavami.

Zaradi tehničnih težav nismo mogli nadaljevati z razširjanjem IP 1 proti zahodu, ampak smo zaključili izkop ob zahodnem robu cestišča, razen na skrajnem jugozahodnem robu IP, kjer smo prekopali zahodni rob cestišča na površini dveh kvadrantov. Tu je prišlo na dan veliko kurišče, ob katerem so bili »vareš« in fragmenti visoko- in poznosrednjeveške keramike. To je prispevalo k spoznanju, da je bil tudi jugozahodni del otoške površine izkoriščen, če ne za stanovanja, pa vsaj za delavniško in kakšno drugo dejavnost. Vzporedno z zidom ob vzhodnem robu cestišča na razdalji 5 m je potekal zid, dolg 9 m in širok do 0,60 m, ki je zložen iz lomljencev, ki niso bili med seboj povezani. S prostora med obema zidovima izvirajo izdelki iz keramika ter veliko kurišče, pod katerega so dovajali zrak za podpihovanje po kanalu, ki je bil dolg 3,5 do 4,0 m. Rob površine med obema zidovima je bil tlakovan. Tlak ob južnem robu te površine meji na ruševino suhih zidov, ki predstavljajo mogoče nadaljevanje prej omenjenega suhega zidu. Oba vzporedna zidova s cestiščem se končujeta na severu ob tlaku, ki leži ob vzhodnem robu cestišča. Prostor, ki ga omejujeta oba zidova, in tlak ob severnem in južnem robu opredelujemo kot delavnico železarsko predelovalne smeri.

Vzhodno od delavniškega prostora srečamo v razdalji 5 m še en vzporeden zid, ki je dolg do 8 m in širok do 0,6 m in predstavlja le zahodno fasado kulturne stavbe, ki se nadaljuje proti vzhodu. Ta objekt je v celoti dolg okoli 14 m in širok 8 m. Ladja je dolga 9 m, prezbiterij pa 5 m.

Prezbiterij ima dva apsidialna zaključka, pravokotnega in polkrožnega. Ker je pri nas praviloma prerašča romanska arhitektura v gotško, bi tudi tu morala biti starejša cerkev s polkrožno apsidjo, ki je kasneje razširjena v pravokoten apsidialni zaključek. Toda ostanki med obema apsidama nas silijo v obratno zaporedje, se pravi, da je bila v pravokotni prezbiterij vzdana polkrožna apsida.¹⁹ V prid tej rekonstrukciji govori še podatek, da je pravokotni prezbiterij ležal na starejšem okopu z majhno nosilnostjo, tako da se je njegova vzhodna stena začela rušiti. Zato sta tudi oba zunanja vogala pravokotnega prezbiterija utrjena s podpornimi zidovi. Posebno velik je podporni zid ob jugovzhodnem vogalu, vendar tudi podporni zidovi niso zaustavili procesa rušenja. To se vidi še danes po nagnjenosti vzhodne stene prezbiterija. Če so torej graditelji hoteli ohraniti funkcijo cerkve, so morali zgraditi novo polkrožno apsidjo, kar je ustrezalo stilu v času rekonstrukcije. Ta na prvi pogled nepomembna ugotovitev predstavlja pomembno spremembo v kronologiji nastajanja prve in druge cerkve. V primeru širjenja cerkve bi imeli opraviti z romansko cerkvijo in njeno predelavo v obdobju gotike, nasprotno pa je cerkev s pravokotnim prezbiterijem starejša in po svojem značaju predromanska, druga cerkev pa romanska. Tako pridemo do pomembne razlike v času nastajanja prve cerkve. Tako bi predromanska cerkev s pravokotnim prezbiterijem nastala najkasneje v 11. stoletju, romanska s polkrožnim prezbiterijem pa v 12. stoletju. Razlika je lahko tudi večja. Cerkev s pravokotnim prezbiterijem bi lahko nastala glede na okoliščine na tem prostoru šele v 11. stoletju, za nastanek apside pa je možen tudi širši časovni okvir.

Za presojo časa nastanka tega kulturnega objekta ni brez pomena tudi najdba dveh okroglih temeljev, ki sta deloma pod obema stranskima oltarjema ter deloma tudi pod južno in severno steno ladje in očitno nimata s funkcijo arhitekture, še posebej v njeni zadnji fazi, nič skupnega. Če sta oba okrogla temelja starejša od obeh prezbiterijev ali celo od celega objekta, potem imamo opraviti na tem prostoru s tremi stavbami:

1. Prvi stavbi lahko pripadata oba okrogla temelja in morebiti tudi severni in južni del ladje. To pa spominja na zasnovo portika, ki mu lahko prisodimo tudi podboj s kanelurami, in kapitel, ki smo ga našli kot gradbeni material v zidu ob vzhodnem robu cestišča.

2. Naslednji stavbi pripisujemo ladjo s pravokotnim prezbiterijem, ki smo jo opredelili kot predromansko in jo postavljamo v 11. stoletje.

3. Stavbo z isto ladjo in polkrožnim apsidialnim zaključkom opredeljujemo kot romansko. Nastala je lahko v 12. ali 13. stoletju.

Zaradi doslednosti dopustimo še enkrat možnost, da je objekt s polkrožno apsido starejši. Vendar potem to ne bi bil romanski objekt, kajti notranjost loka apside se ne izide v slavalčno steno, ampak v krivuljo, ki jo nakazuje notranja robova okroglih temeljev. Tako bi z rekonstrukcijo apside dobili ne polkrožno, ampak globoko podkvasto apsido, ki po svoji zasnovi ni romanska, ampak predromanska.

Vendar trenutno še ni dovolj elementov, ki bi opravičili to vrsto rekonstrukcije in ostajamo za sedaj še vedno pri tezi o treh stavbnih inštitucijah.

Z zgornjim orisom smo spoznali na Otoku različne gradbene objekte; to je cesta z zidom ob vzhodnem robu, ki je vzporeden s cestiščem na razdalji 4 m in kulturna stavba s svojima dvema ali tremi fazami. Vsiljuje se vprašanje, v kakšnem odnosu so ti objekti med seboj. Cestišče z vsemi svojimi spremembami je gotovo dočakalo konec Gutenwertha, kar ne moremo trditi za zadnjo fazo kulturne stavbe. Če je cestišče nastalo v času največjega razcveta življenja na otoškem naselju, potem sta verjetno romanska faza cerkve in cestišče istočasna. Ker je zid ob vzhodnem robu cestišča istočasen s cestiščem, ni treba izključiti možnosti, da je omejeval romanski cerkveni areal proti zahodu. Opažamo, da je ta zid proti severu in jugu za 5 m daljši od zidov cerkvene ladje ter da so to ruševine zidu, ki je povezoval zid ob cestišču z nasipom ob jugovzhodnem vogalu pravokotnega prezbiterija. Tako smo dobili proti jugu omejen prostor, kar lahko storimo tudi proti severu, če skrajni severozahodni rob zidu ob cestišču povežemo z ostanki suhega zidu severno od ladje in prezbiterija. Razdalja med južnim zidom ladje in mejnim zidom je okoli 4 m, razdalja med severno steno ladje in mejnim zidom pa je 2 m oziroma pri prezbiteriju 3 m. Tako smo dobili za romansko cerkev z zidom omejen cerkveni areal z velikim prostorom med cerkvijo in cesto, ki je širok 8 m in dolg okoli 12 m ter s skrbno izdelanim mejnim zidom ob robu cestišča. Tak videz romanske cerkve je splošno sprejemljiv, saj ga poznamo tudi pri drugih cerkvah na Slovenskem.²⁰

Poseben prispevek k orisu romanskega objekta je ne samo njegov tipološki videz in obzidje okoli cerkve, ampak tudi fragmenti številne strešne opeke, za katero lahko sklepamo, da so jo uporabljali za kritino tega objekta, čeprav sodi po dosedanjih spoznanjih uporaba strešne opeke v poznejši čas. Zid med cerkvijo in cestiščem bi utegnil predstavljati ali zgodnejšo fazo omejevanja cerkvenega areala ali pa zid neke pomožne stavbe znotraj cerkvenega dvorišča.²¹

Na prostoru severno, vzhodno in zahodno od cerkve sta delovali dve obrtni dejavnosti, ki ju praviloma postavljamo v čas pred zidavo prve cerkve. Najprej je to železarsko predelovalna dejavnost, pri kateri razlikujemo topilniško in predelovalno dejavnost oziroma kovaško izdelovanje orodja, okovja in orožja. Ta dejavnost je bila v glavnem omejena na severozahodni in zahodni del IP1, kjer smo odkrili 6 do 8 delovnih mest. Vsako delovno mesto je imelo svoje kurilnice in nakovalo. Tri enaka delovna mesta na prostoru cerkve govorijo, da se je ta dejavnost nadaljevala tudi v času po porušenju cerkve, verjetno v 13. stoletju. Sklepamo, da

sodijo železarsko-livarska in predelovalna dejavnost v najstarejše obdobje otoškega naselja, ko tu še ni bilo ceste. Naselje se je omejevalo samo na prostor v bližini te dejavnosti oziroma je stalo neposredno ob levem bregu Krke pri Drami. Pred postavitvijo prve cerkve in verjetno po delnem zamiranju železarsko-predelovalne dejavnosti pride na Otoku do žive usnjarsko-strojarske dejavnosti. Izkopavanje je pokazalo, da so jama, ki je bila prej zanesljivo povezana z železarsko dejavnostjo in v kateri smo našli potrdilo o žareči žilindri, poglobili in jo spremenili v strojarsko jama. O tem govori tudi črteslovina, veliko železnih strgal in številne manjše jame, ki so bile prav tako povezane s strojarskim procesom.²² Razen velike, skoraj 12 m dolge in čez 4 m široke strojarske jame severno od cerkve, je bila najdena še ena strojarska jama vzhodno od cerkve, dolga 8 do 9 m in široka do 4 m. Obe jami sta bili z vrsto manjših izkopov povezani v enoten strojarsko-usnjarski kompleks. Številne luknje za lesene stebre, ki smo jih našli na prostoru strojarskega kompleksa, opravičujejo domnevo, da je bil vsaj del prostora prekrit. Isto bi upali trditi tudi za kovaško predelovalni kompleks. Tako smo na IP 1 dobili trojno stavbno zaporedje. To je cerkvena stavba ter dve obrtni dejavnosti, ki sta si sledili tik pred časom graditve cerkve.

Pri obravnavi prostora med zidom ob vzhodnem robu cestišča in zahodnim zidom ladje, smo govorili o železarski dejavnosti, ki sodi najbrž v čas pred nastankom prve cerkve. Železarska dejavnost v severozahodnem vogalu IP 1 ter na prostoru okoli cerkve in znotraj nje pa sodi v čas po porušenju kulturnega objekta. Takoj moramo poudariti, da so omenjeno dejavnost na tem prostoru opravljali tudi v času pred strojarstvom. Tako smo lahko npr. ugotovili, da je bil za strojarsko jama zanesljivo uporabljen starejši ukop, ki je bil povezan z okroglim, 1 m globokim kuriščem znotraj cerkvene ladje, kurišče pa je bilo zopet povezano z nadaljnjim ukopom zahodno od cerkve. Tako smo prišli v območje kurišča, ki je bilo pod zidom na prostoru med zahodnim zidom cerkve in vzhodnim robom cestišča. Čeprav je naša predstava o tej zgodnji železarski dejavnosti zelo skromna, sodi vsekakor v čas 10. stoletja.

Prva sonda je pokazala, da se cestišče nadaljuje proti jugu, druge tri pa, kako daleč sega v odnosu na levi breg nekdanje rečne struge. V prvi sondi, ki je tekla v smeri vzhod-zahod in je bila dolga 10 m, smo v globini 60 cm ugotovili nadaljevanje cestišča. Pri drugih treh sondah, ki so bile na prostoru med najsevernejšo in najjužnejšo teraso rečnega brega, smo ugotovili, da se cestišče nadaljuje še v dolžini okoli 30 m južno od IP 1. Na tem prostoru se začne cestišče zoževati od 6 m na približno 4 m. Cestna osnova iz kamnov je nekoliko redkejša in je poudarjena le ob vzhodnem robu cestišča. Zadnji sledovi hodne površine izginjajo ob najjužnejši rečni terasi na levem bregu struge. Cestišče je tu nastajalo postopoma tako, kot se je pomikala leva rečna terasa. Tako smo dobili dokumentacijo, da se je cestišče v širini 4 do 6 m širilo od rečnega brega na jugu pa do rečnega brega na severu otoške površine. Postopno nastajanje cestišča med najsevernejšo in najjužnejšo rečno teraso na levem bregu na južnem koncu Otoka govori za visoko starost oziroma dolgo uporabo cestišča. Časa nastanka cestišča še nismo dokončno ugotovili.

Pri izkopu na IP 1 so prišli na dan številni železni predmeti in še številnejši kosi keramike. Pri procesu izkopavanja in kasneje pri študijski obravnavi smo posebej posebno pozornost stratigrafskemu zaporedju najdb oziroma horizontalni in vertikalni stratigrafiji drobnih najdb in njihovemu odnosu do stavbnih ostankov, tako da imamo že danes jasno predstavo o posameznih časovnih oziroma kulturnih horizontih.

Ni dvoma, da je eno ključnih vprašanj kronologije na IP 1 čas, ko je v rabi strojarska jama oziroma čas strojarske dejavnosti. Da bi dognali, kam sodijo začetki strojarstva na Otoku, bi bilo potrebno analizirati zaporedje kvadrantov, ki leže skoraj vzporedno s severno steno cerkve ter v celoti režejo strojarski kompleks. To so kvadranti od 59 do 55, ki smo jih praviloma izkopali v petih planumih, razen

v kvadrantu 59 in 58, ki sta neposredno nad strojarsko jamo in smo ju izkopali v šestih planumih.

Začeli bi z opazovanjem najdb v planumu 6 v kv. 58 in 59. Takoj bo treba poudariti, da pokrivata oba kvadranta osrednji del strojarske jame, ki je najgloblji. V globini 6, planuma 59, ki pokriva zahodno polovico srednjega dela strojarske jame, sta bili dve značilni najdbi, in to fragment oboda keramične posode iz temno sive žgane gline, izdelane verjetno prostoročno. Fragment je okrašen z ostro lomljeno valovnico. Ima vse značilnosti, ki veljajo za keramične izdelke slovanskega zgodnjega veka. Kljub sorazmerno skopemu primerjalnemu gradivu,²³ postavljamo ta fragment v časovni okvir 10. stoletja. Teoretično je možno, da stare oblike živijo še nekaj desetletij v 11. stoletju.

Na istem planumu je bil železen okov v obliki ročaja, izdelan kot pinceta. Tak okov je bil še v planumu 5 v kv. 58. Primerjave za ta predmet ne poznamo na drugih najdiščih. S sočasnostjo enakih predmetov v dveh različnih horizontih lahko tolmačimo le daljšo uporabo istega ali enako izdelanega predmeta. Možen je tudi vdor iz višjega v nižji horizont, o čemer priča tudi najdba keramike v globini pl. 6 v kv. 58, ki sodi v oblikovni zaklad visokega srednjega veka. Tu je npr. fragment ustja na lončarskem vretenu izdelane temno sivo žgane posode z dvojno plastično valovnico na obodu ter s počasnim prehodom enega pregiba valovnice v drugi. Toda kljub možnosti vdora iz višjih v nižji horizont, najdbe ne presegajo časovnega okvira 11. stoletja. Zaradi fragmenta z enojno valovnico je dno izkopa v globini pl. 6 v kv. 58 datirano. Podoba pl. 5 v kv. 58 in 59 je približno enaka. To je planum s širokim časovnim razponom, ki sega brez dvoma iz predromanike še v čas nastopajoče gotike. V prid taki kronologiji govori predvsem tipologiji večjega števila ključev, predvsem takega, ki je nastal z zvijanjem okroglega železa na obeh koncih in predstavlja izhodiščno obliko za vse ključe naprednejše oblike, pri katerih je telo izdelano iz okroglega železa, ročaj zvit v okrogel ali ovalen locen, brada pa je skovana v preprosto pravokotno ploščico, ki je pozneje bolj razčlenjena. Pri ključih, ki se pojavijo v gotiki, dobi locen obliko usločenega gotskega lika, brada pa je navadno razčlenjena in ima včasih tudi obliko pravokotne ploščice.

V obdobju pl. 5, ki je časovno zelo obsežno, se na Otoku pojavijo tudi strgala za usnje, noži raznih oblik, med katerimi je posebno zanimiva srpasta oblika noža, drobno orodje in ostroga. V tem obdobju se pojavlja keramika s preprostim navzven zavijanim ustjem ter z bogato profilacijo zunanjega roba ustja. Tak je značaj pl. 5, ne samo v kv. 58 in 59, temveč tudi na drugih kvadratnih iz tega zaporedja, 57, 56 in 55. Planum 5 odlikuje tudi bogastvo in številnost najdb.

Na planumu 4 se, razen številnih kosov keramike, ki kažejo približno enako podobo kot v globini pl. 5, pojavi le en ključ z ovalno zanko in razčlenjeno brado, strgalo, nekaj puščičastih osti s tulcem in železna ostroga s koničastim trnom. Planum 4 predstavlja v odnosu na planum 5 veliko osiromašenje. Med maloštevilnimi predmeti pa prevladuje vojaška oprema in orožje.

Skoraj popolnoma enako podobo ima planum 3. Na obeh prej omenjenih planumih smo ugotovili osiromašenje, ki pa se ne omejuje le na število najdb, zmanjšala se je namreč tudi površina, na kateri smo najdbe našli. To jasno govori o zmanjšanju obrtne dejavnosti.

Medtem ko smo horizont planuma 6 brez težav datirali v čas 10. in prve polovice 11. stoletja, smo morali planum 5 postaviti v časovni okvir od konca 11. pa vse do 14. stoletja. V čas 14. stoletja sodi verjetno tudi planum 4, planum 3 pa lahko postavimo že v 15. stoletje.

Strojarska jama je stratigrafsko starejša od prvotnega kulturnega objekta.²⁴ To nas sili k sklepu, da postavimo prvo cerkveno stavbo v čas 11. stoletja. O odnosu med drugimi planumi in pa cerkvijo težko govorimo zaradi premikov najdb, kot smo to opazili tudi na planumu 5 in 6. Brez dvoma pa sta planuma 3 in 4 iz časa po rušenju kulturnega objekta. To je čas med 13. in drugo polovico 15. stoletja.

Zanimivo stratigrafsko-kronološko podobo dobimo pri analizi vzhodnega roba IP 1, tj. prostora vzhodno od prezbiterja, kjer je druga strojarska jama ter površine v jugovzhodnem vogalu IP 1. Tako smo npr. v kv. 48, ki smo ga izkopali le do globine 4, kjer se pojavijo ostanki cerkvene arhitekture, našli številne žebelje in drugo okovje, ki sodi v čas po rušenju cerkve, nismo pa jih mogli natančno časovno opredeliti. Zaradi stanja v planumu 3 in v sosednjih kvadrantih, npr. v kv. 49, kjer smo našli enake žebelje, dele verižne oklepne srajce in enodelne škarje, ali v kv. 50, kjer smo izkopali pravokotno pasno spono, nož in nedoločljiv novc, za katerega lahko trdimo, da je poznosrednjeveški, smo prišli do približno enake datacije kulturne stavbe kot pri tolmačenju planuma 3 v kv. 48. Ta govori, da je bila cerkev porušena v 13. ali najpozneje v 14. stoletju. V kv. 49 so bile številne najdbe. Najstarejše so s planuma 4 b. Med njimi je ključ z ovalno zanko in rahlo razčlenjeno brado, ki se pojavlja tudi v nižjih horizontih drugih kvadrantov in je najbrž nastal v 11. ali v 12. stoletju.

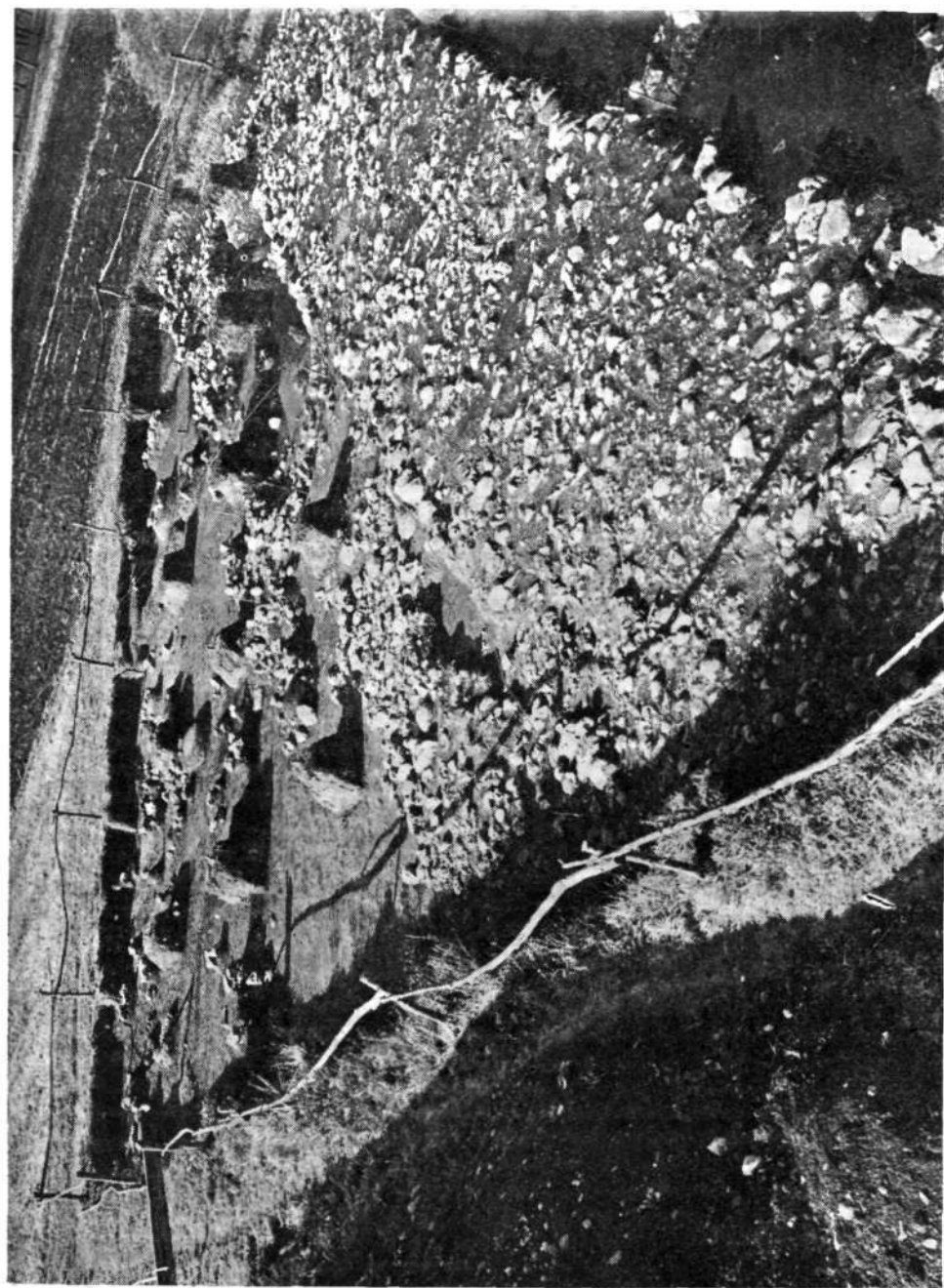
Zelo je tudi zanimiv kv. 46, ki leži južno od prezbiterja. Izkopan je bil v šestih planumih. Najstarejše najdbe so bile na planumu 5 a, med njimi je bil okov v obliki pincete, kakršno smo našli tudi na planumu 5 in 6 kv. 58 in 59 in jo opredelili v čas 11. in 12. stoletja. Za kronologijo je pomemben tudi ključ, pri katerem sta zanka in brada nastala z zvijanjem in je enaka najstarejši obliki ključa na Otoku, najdenega v planumu 5 v kv. 58, ki smo ga postavili v čas 12. stoletja. Globina planuma 5 in 6 na tem prostoru je enaka globini izkopa temeljev cerkve, ki smo jo postavili v čas 11. in najpozneje 12. stoletja.

Ta kratek pregled odnosa med kulturnim objektom in materialno kulturo iz okolnih kvadrantov še enkrat potrjuje naslednje časovno zaporedje: strojarska jama (od druge polovice 10. do prve polovice 11. stoletja), temelji starejše cerkve stavbe (od druge polovice 11. do začetka 12. stoletja) in konec cerkvene stavbe (najbrž v 13. stoletju).

Poseben prispevek k stratigrafiji tega časovnega zaporedja je vertikalna stratigrafija v kv. 65—72, ki si sledijo od vzhoda proti zahodu ob severnem robu IP 1. Najstarejša hodna površina na tem mestu ustreza po svoji globini izkopu planuma 4 na drugi površini IP 1, na kateri nastane kasneje cestišče in drugi objekti. Na prostoru kv. 65—72 so najdbe osredotočene le na prostor kv. 76 in 77 in 78, tj. ob severnem robu strojarskega kompleksa. Najdbe so tipološko neopredeljive, razen dveh ključev, od katerih je prvi z ovalno zanko in drugi z zanko v obliki gotskega loka. To priča, da sta planum 4 oziroma najnižja hodna površina trajala od predromanike do gotike. Planuma 2 in 3 na tej površini kažeta na razčlenitev v okviru gotike oziroma na dvakratno platenje v času od poznega 13. do 15. stoletja. Odnos planuma 4 na tej površini do dna izkopa v strojarski jami kaže zaporedje od predromanike do gotike.

Če povzamemo analizo stavbnih ostankov in materialne kulture, ki smo jih ugotovili na južnem delu otoške površine, tedaj moramo poudariti, da je to dokumentacija o rimskodobnih materialnih ostankih o predromanski poselitvi, ki je prišla do izraza z obrtno dejavnostjo, ter cestišče in ograjena cerkvena stavba v obdobju romanike in na začetku gotike. Zatem je tu še obnovljena železarska dejavnost na prostoru vzhodno od cestišča in na površini, kjer je stala cerkev. V obdobju romanike in gotike je Otok povezan z desnim bregom Krke na tem mestu z brodom ali prek mostu ter z mostobranom na desnem bregu vzhodno od Mencinove domačije.

Pomemben prispevek, ki dopolnjuje naše predstave o urbano gradbeniškem snovanju na Otoku, predstavlja izkopno polje 2 (IP 2) na osrednjem delu otoške površine. Osnova za izkop IP 2 sta bili sondi 1 in 1 a, ki sta sekali parcelo 2687 in 2691. Do sedaj smo tu izkopali 42 kvadrantov s skupno površino 672 m². Izkopno polje 2 je nadaljevanje koordinatnega sistema, ki smo ga postavili na IP 1. IP 2 je označen s kvadranti od 491 do 556. Diagonalno preko IP 2 teče kolovoz od Miklavževe cerkve

Izkopno polje 2: Cestišče in temelji stanovanjskih zgradb

proti Drami. To je pomembno poudariti, kajti od kolovoza teče neposredno nad osjo cestišče, ki smo ga odkrili v globini planuma 4 oziroma 1 m pod današnjo površino zemlje. Cestišče je široko 4 do 6 m s skrbno izdelanim zahodnim in vzhodnim robom cestišča, ki je iz lomljenцев in oblic v velikosti do 40×50 cm. Med obema robovoma cestišča je gost tlak iz manjših lomljenцев. Prostor med posameznimi kamni zapolnjuje drobnejše gradivo, tako da je bila hodna površina do 20 cm nad osnovo ter skorja popolnoma gladka. Zdi se (analize doslej še nismo opravili), da so bili kamni iz cestne osnove vloženi v malto. Dolžina odkritega cestišča je okoli 30 m.

Vzporedno z obema cestnima robovoma tečeta suha zidova na razdalji do 3 m. Posebno pozornost vzbujata situacija ob vzhodnem robu cestišča. Prazen prostor med robom cestišča in že omenjenim suhim zidom delijo štirje prečni zidovi na manjše pravokotne prostore, ki dajejo videz temeljev pravokotne oblike velikosti do 5×3 m, ki pa imajo skupno hrbtno stran in fasadno steno. Slednja je slonela neposredno na vzhodnem cestnem robu. Ta izsledek nas sili v rekonstrukcijo, pri kateri predvidevamo zaporedje manjših nizkih ali enonadstropnih hiš s pravokotnim tlorisom, ki stojijo v eni vrsti ob robu cestišča. Očitno gre za načrtno gradnjo, kajti rob cestišča je osnova za skupen fasadni zid. Skupen je tudi hrbtni oziroma vzhodni zid. Ni brez pomena, da so imeli objekti tudi skupne delilne stene. V neposrednem zaledju vzhodno od hiš nismo ugotovili sledov gradbene dejavnosti. Tu so bila le posamezna kurišča, ki so bila večkrat uporabljena. Ob njih smo našli številne kose keramike, kar govori, da je funkcionalno povezana s stavbami ob cestišču.

Nekoliko drugačna je podoba na izkopani površini zahodno od ceste. Tudi tu teče vzporedno s cesto suhi zid, toda prostor med njim in cestiščem ni bil uporabljen kot osnova za nadgradnjo oziroma temelje. Samo na jugozahodnem delu IP 2 izpopolnjuje ta prostor v dolžini 6 m tlak, tako da daje vtis razširjenega cestišča.

Prostora zahodno od suhega zidu, ki poteka vzporedno z zahodnim robom cestišča, doslej še nismo raziskali. Z izkopom smo prišli do globine planuma 4. Toda podoba, ki smo jo dobili, predstavlja glede na dosedanje izkušnje na otoških tleh presenečenje. Omenjeni suhi zid ni zaključek kakšne arhitekture, kot smo to ugotovili ob zahodnem robu IP 2, ampak predstavlja fasadni zid objektov, ki stojijo ob njem v zaporedju od severa proti jugu in se širijo proti zahodu na tisti del otoške površine, ki je še nismo zajeli z izkopanimi mejami IP 2. Že sedaj lahko govorimo o nekaterih značilnostih stavb. Po svojih dimenzijah presegajo velikost stavbe ob vzhodnem robu cestišča. Večji del konstrukcije je bil lesen, kajti našli smo od ognja uničene trame, dolge do 4 m, ki so bil del hišne konstrukcije. Našli smo jih »in situ« oziroma v prvotnem položaju. Zdi se tudi, da stojijo stavbe druga ob drugi in se širijo v smeri sever—jug, čeprav še nismo razmejili posameznih objektov. Govorimo lahko o tlorisih najmanj štirih stavb. Vsaka stavba ali hiša je imela okroglo jamo s premerom do 60 cm, ki ji trenutno še nismo določili funkcije. Zanesljivo pa ne gre za odpadne jame. V vsakem objektu je tudi veliko ognjišče.

S prostora IP 2 izvirajo številne keramične in železne najdbe, za katere lahko rečemo, da sodijo v časovni okvir visokega in poznega srednjega veka. Tu ni bilo nobene najdbe, ki bi jo lahko postavili v čas predromanike.

Sklepna beseda

Brez podrobnejše analize stavbnih ostankov in predmetov drobne materialne kulture si lahko dovolimo naslednje trditve:

1. 30 m cestišča na IP 2 opravičuje našo tezo o izredno dobrem cestišču, ki je povezovalo severni in južni del Otoka.

2. Ob vzhodnem robu cestišča je stalo zaporedje hiš, ki imajo zaradi svojih majhnih dimenzij in povezanosti s cesto značaj trgovskih poslopij.

3. Zaporedje hiš zahodno od cestišča, kljub svojim ostankom, odkriva stanovanjski značaj objektov. Temu vprid govorijo številne keramične najdbe na prostoru zahodno od cestišča in njihova maloštevilnost na prostoru vzhodno od cestišča, dimenzija tlorisov in njihova odmaknjenost od cestišča itd. Pričakujemo, da bomo na prostoru proti zahodnemu robu naselja, tj. proti cesti Dobrava—Šentjernej, zadeli na gosto poseljen prostor, vzhodno od cestišča in južno od Miklavževe cerkve pa na nestanovanjsko površino. Le-ta pomeni prav tako člen v urbani podobi otoškega naselja.

Število drobnih najdb materialne kulture na Otoku iz obdobja na prehodu iz zgodnjega v visoki in iz visokega v pozni srednji vek je zelo veliko. Lahko govorimo o kulturni dediščini, ki je enotna za tedanji srednjeevropski prostor. Poudariti je treba, da smo na Otoku ugotovili tudi središče obsežne železarske in strojarske dejavnosti, vendar je ta podatek samo neposreden prispevek k poskusu o rekonstrukciji podobe naselja na Otoku. Sklepamo lahko le na obsežno proizvodnost, ki oblikovno ustreza vsemu, kar poznamo iz tega časa na srednjeevropskem prostoru. Zaradi številnosti najdb sklepamo ne samo na obsežno proizvodnjo, ampak tudi na bogastvo, ki je bila osnova širjenja otoškega naselja.

Stavbne ostaline, ki so jih dosedaj odkrili, so vsekakor zelo pomembne, ne pa tako številne, da bi lahko rekonstruirali popolno podobo naselja. Toda odkritega je bilo dovolj, da smo lahko govorili o zunanji obsežnosti naselja, o dejavnostih, ki so jih prebivalci naselja razvijali ter o posameznih stavbnih kompleksih, ki govorijo o urbanih značilnostih naselja na Otoku. Med te značilnosti sodijo umetni nastanek Otoka, delitev naselja na nenaseljeno in naseljeno površino, delitev naselja s cestiščem, osredotočenje omenjenih obrtnih dejavnosti na južni del naselja, pristanišče v mrtvem rokavu, veliki objekti ob vodi, ki govorijo o široki zasnovani usnjarski ali kakšni drugi dejavnosti, npr. o namakanju lanu in konoplje in izdelavi prediva.

Podoba o hišah, drobni materialni kulturi in o načinu življenja, ki smo jo dobili z dosedanjim orisom, nas je samo delno približala k podobi tega stanja. Ni dvoma, da je to čas, v katerem je življenje skromno in se ne da primerjati z novo dobo. Razlog za skromnost je treba iskati v preprostem dejstvu, da je to šele obdobje oblikovanja neke nove civilizacije in da je na našem prostoru blagostanje omejeno najprej z ozkimi okviri poljedelstva in novo nastajajoče obrtne dejavnosti in morda, sodeč po ostankih delavnic na Otoku, že celo dobiva cehovski značaj.

Popolnejšo podobo o načinu življenja in morda o standardu prehrane lahko dobimo ne na osnovi kvalitete najdb, temveč na temelju njihove stratigrafije. Tako smo lahko, npr. ugotovili, da so bili ob najstarejših delovnih mestih iz 11. in verjetno tudi iz 12. stoletja le fragmenti bikoničnih lončkov in loncev, ki so rabili za pripravo vsakdanje prehrane in so iz njih na delovnih mestih tudi jedli. Šele v kasnejšem obdobju se ob tej vrsti loncev pojavijo še keramične posode v obliki skled, skodel in krožnikov. Šele nato pa se pojavi vrč. Pojav obeh novih keramičnih oblik, tj. skledastih posod in vrčev, jasno kaže o popestritvi ne samo keramičnih oblik, temveč predvsem prehrane. Med oblikami, ki pričajo o stanovanjskem standardu, pa vsekakor sodi najdba šte-

vilnih pečnic, ki govorijo o kaminih in krušnih pečeh v hišah. Iz tega zornega kota bi lahko opazovali tudi številne železne najdbe, tako npr. razen novih žebeljev, ki smo jih našli na delavniškem prostoru, so številni žebelji, ki so bili uporabljeni in je po delu, kjer je bil zavihan, lahko presoditi debelino deske, ki so jih žebelji vezali. Glede na izredno majhno dimenzijo od 30—40 mm lahko trdimo, da gre za žebelje, ki so bili uporabljeni pri notranji leseni opremini hiš, tj. omar, skrinje, postelje itd. Posebno poučna je podoba, ki jo dajejo številni ključi. Medtem razlikujemo velike ključe, ki so rabili za zaklepanje vrat in razen njih številni majhni ključi, ki so lahko služili za zaklepanje skrinj in omar, to pa predstavlja nadaljnjo obogatitev naših predstav o notranji opremini hiš. Kljub skromnim materialnim ostalinam in spoznanju, da so bile hiše lesene, lahko govorimo o nekem višjem življenjskem standardu, ki ga opravičeno pričakujemo glede na visoko razvito obrtno dejavnost.

Tako smo zbrali dovolj elementov za neposredno primerjanje z bližnjimi naselji, ki so deloma istočasna in so imela sorodno ali enako funkcijo. Tako je zanesljivo opravičeno primerjanje s španhajmsko Kostanjevico in habsburškim Novim mestom. Istočasni gradovi iz neposredne bližine pa dajejo vpogled v gradbene zmogljivosti, ki so jo morebiti zmogli tudi na samem Otoku. Mi se bomo zadovoljili s primerjavo s španhajmsko Kostanjevico. Enako kot za Otok velja za Kostanjevico, da je bila zgrajena na otoku, ki je nastal z umetnim prekopom. Oba današnja mostova in obstoječa cestna mreža so verjetno še živa priča o smereh dostopa na otok. Menimo, da predstavlja današnja urbana podoba Kostanjevice le nadaljevanje parcelne razdelitve iz obdobja srednjega veka ali, da je odnos med zidanim in nezazidanim površinskim delom in cestami danes enak kot v srednjem veku, potem imamo tu opraviti z naseljem ob dveh glavnih cestah, ki se razcepita ob dostopih čez Krko. Dobili smo tako kompleks stavb, med obema cestama v središču ter dveh vrst stavb, ki ležijo v zunanjem robu obeh. Cerkev s pokopališčem je ob vzhodnem robu naselja in je od njega ločena s cesto. Grad je na severnem robu naselja med cesto in Krko. Tak je shematični prikaz urbane podobe današnje Kostanjevice, ki velja v osnovi verjetno tudi za obdobje srednjega veka. Valvasorjev grafični prikaz Kostanjevice, čeprav je novodoben, predstavlja tradicijo srednjega veka. Med Valvasorjevo upodobitvijo in današnjo urbano podobo obstaja podobnost ne samo v prikazovanju položaja in videzu posameznih objektov, ampak tudi v zasnovi celote. Gotovo pa je, da je gostota poseljenosti v srednjeveški Kostanjevici manjša in s tem seveda tudi število objektov. O številu prebivalstva v posameznih obdobjih, posebno pa v času visokega in na prehodu v pozni srednji vek, trenutno še ne moremo ugotoviti. V Kostanjevici iz Valvasorjevega časa lahko vidimo samo delno analogijo za visokosrednjeveški Otok pri Dobravi — Gutenwerth, čeprav predvidevamo, da je ostal poselitveni prostor v osnovi nespremenjen. Verna podoba Kostanjevice v visokem srednjem veku pa je le romanska cerkev z grobiščem na severozahodnem delu kostanjeviške površine. Reprezentativnost tega objekta je nesporna, o čemer govorijo dimenzije cerkve in izredna izvedba portala nad glavnim vhodom.²⁵ Ta objekt lahko opredelimo kot izreden dosežek romanskega stavbarstva, zato lahko sklepamo, da so bili tudi drugi pomembni objekti v Kostanjevici dobro izdelani. Še danes stoječi grad je v svoji zasnovi zanesljivo nastal že v času visokega srednjega veka. Pomemben dejavnik pri oblikovanju grajskega poslopja je bil lahko vpliv rimskih

stavbnih ostankov, ki jim še danes sledimo na tem prostoru. Glede na dejstvo, da je bila v Kostanjevici kovnica novcev dokumentirana že z letom 1252, lahko sklepamo, da je obstajal ustrezno dobro izdelan prostor, kjer se je širila ta dejavnost. Nadaljnji prispevek k podobi Kostanjevice v dobi romanike oziroma visokega srednjega veka je podatek, da je bil tu sedež fare zanesljivo v 12. stoletju, saj je prvič omenjena že leta 1220.²⁶ Reprezentančna izvedba cerkve je najbrž povezana tudi s sedežem župnije.

S takšnim grobim orisom Kostanjevice smo hoteli dobiti, brez podrobnejše rekonstrukcije naselbinske zasnove, primerjavo z Otokom pri Dobravi. O raznih funkcijah in pravicah Kostanjevice, ki so enake ali večje od otoških, nam obsežno poroča J. Likar.²⁷ Po dosedanjih izsledkih vidimo med obema naselji sočasnost, čeprav je bil njen videz lahko drugačen. Tako sta bili v Kostanjevici npr. dve cesti, medtem imamo na otoku do sedaj opraviti le z eno glavno cesto. Iz topografije in izkopavanja pa ni videti, da bi bila na Otoku še kakšna cesta. Stavbe so bile razporejene le vzdolž enega cestišča. Vzhodno in zahodno od cestišča so bile morda še nekatere stavbe povezane s cesto, vsekakor pa je to drugačna zasnova kot v Kostanjevici.

Zdi se, da je bila župna cerkev sv. Katarine na Otoku sezidana na osrednjem delu naseljene površine ter je bila vključena neposredno v prostor ob cestišču. To podobo lahko dopolnimo še z dvema kulturnima objektoma, s cerkvijo sv. Nikolaja s pokopališčem in s cerkvijo, ki smo jo odkrili ob južnem robu naselja. Vsi trije objekti stojijo ob cesti. Današnja cerkev sv. Nikolaja je po svoji zasnovi baročna, ker pa predvidevamo, da okoli cerkve sv. Katarine ni bilo grobišča, je bila na prostoru, kjer stoji danes pokopališka kapela. Tako smo na Otoku dobili tri sorazmerno velike istočasne cerkve, kar je za takšno majhno naselje nenavadno. Pojasnilo lahko najdemo v dejstvu, da je cerkev sv. Katarine nastala pozneje, in to šele v 12. stoletju (župnija).²⁸ Cerkev ob južnem robu naselja, ki smo jo odkrili z izkopavanji in za katero meni F. Gestrin, da je bila posvečena sv. Mihaelu,²⁹ je nastala v času predromanike ter je najbrž tudi kmalu po postavitvi župne cerkve nehala obstajati. Grobišče s pokopališko cerkvijo pa je bilo ob severnem robu naselja, tako da dejansko predstavljajo vse tri cerkve naselbinsko os. Ne glede na razporeditev drugih pomembnih objektov v Kostanjevici in na Otoku, ima le-ta v osnovi drugačen poselitveni koncept. Trenutno res ne vemo, kakšna je bila magistralna cesta po vsej svoji dolžini ob obeh straneh. Ne vemo, če ni bila na osrednjem tržnem delu razširjena, saj nam to misel vsiljuje sam otok kot poselitvena shema. Tej tezi vprid govori tudi razmerje površin med kostanjeviškim in gutenverškim otokom. Slednji je enkrat večji in je pri njeni ločnici med naseljenim in nenaseljenim delom Otoka bolj poudarjena. Po izsledkih v sondi 4 smo mnjenja, da je bil zahodni rob naselja utrjen z obzidjem, ali pa je imela vrsta hiš ob zahodnem robu skupno zahodno steno, ki je delovala kot obzidje. Vendar nam je, sodeč po ostalinah, bolj sprejemljiva teza o obzidju. Neposeljen del otoške površine je bil verjetno obdelan. Glede na topografske izsledke lahko trdimo, da je bilo število objektov na Otoku v času rušenja leta 1473 večje kot Kostanjevica, ki nam jo je predstavil Valvazor.

Med številna dejstva, ki govorijo o razliki med oblikovanjem Otoka in Kostanjevice, sodi verjetno tudi način obrambe oziroma dostopa na Otok. Na Otoku nismo mogli ugotoviti, ali so bili ob začetku ali koncu cestišča na obalah Krke kakšni večji obrambni objekti, kakor lahko ugotovimo pri do-

stopu na Kostanjevico na njenem zahodnem delu. Ni namreč dvoma, da je takoj ob prehodu čez most bil stolp, skozi katerega je vodila pot v mesto. Zato pa je bil na Otoku mostobran na nasprotni obali in je omogočal dostop na most ali na brod, ki je vodil na Otok. V osnovi je to drugačen način utrjevanja oziroma vojaške strategije kot v Kostanjevici.

Kasneje, ko bomo odkrili večje površine, bomo mogli podrobneje primerjati naselje na Otoku ne samo s Kostanjevico, temveč tudi z drugimi srednjeveškimi trgi in mesti, kot je kasnejše Novo mesto, Kranj ali Radovljica itd. Več pozornosti bo treba posvetiti tudi primerjavi z istočasnimi naselji, ki nastajajo ob robu Panonije, kot npr. Krško. Razlika med naseljem na Otoku in Kostanjevico izhaja mogoče tudi iz različnih pobud za nastanek naselja in verjetno tudi iz neenakega časa nastanka naselja. Za naselbino na Otoku lahko zanesljivo trdimo, da je treba iskati njene začetke najpozneje v drugi polovici 10. stoletja. V tem času ugotavljamo izredno razvito obrtno dejavnost, ki je bila verjetno kot gospodarska panoga v tem naselju primarnega značaja. To je naselje, ki ima že v predromaniki razvito gospodarstvo tako, da je freisinška gosposka samo podelila tržne pravice.³⁰ Posebnost je tudi mikrolokacija naselja na Otoku. V tem času, ko zasledimo prve zgodnesrednjeveške naselbinske ostanke, je bil Otok na meji med Kranjsko in Hrvaško.³¹ Razvijal se je torej na zelo izpostavljenem prostoru in v zelo nemirnem času. Doživljal je vplive s Kranjske in Hrvaške. Videti je, da so bili ti pogoji zanj ugodni.

Medtem ko vemo o Otoku v tem zgodnjem obdobju sorazmerno veliko, pa o Kostanjevici in drugih mestih tega časa dejansko ne vemo skoraj ničesar. Zelo je verjetno, da marsikaterega v tem času sploh ni bilo. Na pomen Otoka v tem zgodnjem času kaže dejstvo, da je ležal ob skrajnem vzhodnem robu klevčevške freisinške posesti in je bilo freisinškim pomembno, da vključi Otok v svojo posest. Otok je bil edino freisinško naselje na Dolenjskem in je bil nosilec vseh tistih funkcij, ki so sicer značilne za večje središče. Bil je sedež fare, imel je tržne pravice, pristanišče, vojaško posadko, kovnico novcev, mitnico, sodstvo, mlin itd. O ekonomski moči, ki jo je moral imeti Otok v tem času, govori tudi dejstvo, da je kovnica na Otoku starejša (Henrik Andeški 1204—1228) kot kostanjeviška (1225) in ljubljanska (1248). V tem času uporabljajo tudi novce, skovane na Otoku, kot plačilno sredstvo na Madžarskem.³²

Otok je nastal najbrž zaradi potreb in ugodnosti, ki se porojevajo ob konfliktnih situacijah ob mejah in je cvetel toliko časa, dokler se kranjsko-hrvaška meja ni pomaknila na Sotlo.³³ Čeprav so ga porušili šele Turki leta 1473, je raziskovanje pokazalo, da je življenje v 14. in 15. stoletju že samo po sebi počasi ugašalo. Otok je doživel svoja dva viška, prvega v 10. in 11. stoletju in drugega v 12. in 13. stoletju. Prvega v času, ko je bilo mesto na meji, in drugega, ko je postal ekonomsko središče freisinške posesti na Dolenjskem.

Odkrivanje Otoka pomeni prav gotovo pomemben prispevek k preučevanju slovenske zgodovine. Glede na to, da odkrivamo Otok v vseh njegovih časovnih fazah, ki si sledijo od njegovega nastanka v 10. do njegovega konca v 15. stoletju in obsegajo torej razdobje domala 500 let, bo izkopavanje gotovo pomemben prispevek k spoznavanju nastajanja evropskih srednjeveških mest.³⁴

To, kar lahko sklepamo za druga mesta le na temelju delno ohranjenih virov ali redkih stavbnih ostankov, spoznavamo na Otoku preko obsežne in vsestranske arheološke dokumentacije.

Opombe

1. Po drugi svetovni vojni so raziskali tudi več poznosrednjeveških kompleksov: Krancelj nad Škofjo Loko (C. Avguštin, Loški razgledi 1, 1954, 107); Zavod za spomeniško varstvo SRS je sondiral na gradu Branik (D. Vuga, Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 174); Pri sondiranjih na Celjskem gradu so prišli na dan ostanki pozne srednjeveške keramike (T. Bregant, Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 168, 231); izkopavanja na Blejskem otoku so odkrila ostanke visoke in pozno srednjeveške arhitekture z drobnimi najdbami materialne kulture (V. Šribar, Blejski otok — oris zgodovine, Ljubljana 1973); raziskovalna dela, kjer so prihajali na dan posamezni stavbni ali drugi elementi pozne srednjeveške arhitekture, je na več krajih (Predjama, Smledniški grad, Kranj itd.) opravljal Zavod za spomeniško varstvo SRS. — 2. Na Celjskem gradu se arhitektura in keramika začenjata na prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek in se javljata skozi vse obdobje poznega srednjega veka: V. Šribar — V. Stare — T. Bregant, Slovenski etnograf 14—15, 1975, 38, T. Bregant, Celjski zbornik 1973-74. Na gradu Branik so zadeli na zaprte horizonte z najdbami arhitekture in keramike, ki sodijo v glavnem v čas poznega srednjega veka, a deloma tudi v novejšo dobo: D. Vuga, Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 174. — 3. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 37; isti, Zgodovinski časopis 26, 1972, 255; isti, Zgodovinski časopis 27, 1973, 305; isti, Loški razgledi 19, 1972, 58; isti, Katalog keramičnega gradiva iz leta 1967, projekt Mihovo zv. 1, Ljubljana 1972; isti, Varstvo spomenikov 17—19, 1974, 236. — 4. F. Gestrin, Zgodovinski časopis 26, 1972, 33, op. 1—5. — 5. P. Blaznik Razprave SAZU 4/6, razr. 1, 1958, 5. — 6. P. Blaznik 1. c., 5. — 7. P. Blaznik, 1. c., 7. — 8. P. Blaznik 1. c., 11; Codex diplomaticus austriaco freisingensis. — 9. F. Gestrin, Zgodovinski časopis 26, 1972, 33. — 10. F. Gestrin, 1. c., 33. — 11. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 40—43. — 12. M. Kos, Novo mesto 1365-1965 (prispevki za zgodovino mesta), Novo mesto 1969, 78—79; M. Mušič, Rekonstrukcija Novega mesta okoli leta 1600, Arhitektura in čas, 1963; I. Komelj, Umetnostna preteklost Novega mesta, Novo mesto 1365-1965; Novo mesto 1969, 197. — 13. I. Pirkovič, Crucium, Situla 10, 1968, 103. — 14. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 48. — 15. V. Šribar, 1. c. — 16. F. Gestrin, Prometni položaj Novega mesta, Novo mesto 1365-1965, Novo mesto 1969, 130, 131. — 17. I. Pirkovič, Kronika 10, 1961, 177. — 18. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 47. — 19. V. Šribar, Arheološki vestnik 23, 1972, 384. — 20. V. Šribar, 1. c. — 21. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 63. — 22. V. Šribar, Loški razgledi 19, 1972, 62. — 23. R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 181, 184. — 24. V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 257. — 25. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 228, 229. — 26. F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, 9, 10 in op. 39. — 27. J. Likar, O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice, Kostanjevica 1953. — 28. I. Pirkovič, Kronika 9, 1961, 177. — 29. F. Gestrin, Zgodovinski časopis 26, 1972, 35. — 30. F. Zwitter, 1. c.; P. Blaznik, Razprave SAZU 4/6, razr. 1, 1958, 7, 60; I. Pirkovič, Kronika 9, 1961, 176—177. — 31. M. Miklavčič, Razprave SAZU 5, razr. 1 (Hauptmannov zbornik), 1966, 133; M. Kos, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 10, 1929, 29. — 32. F. Gestrin, Zgodovinski časopis 26, 1972, 35; V. Šribar, Zgodovinski časopis 26, 1972, 48. — 33. M. Miklavčič, 1. c., 133, 138—140. — 34. H. Pičenne, Srednjeveška mesta, gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope, Ljubljana 1965, 74.

OTOK BEI DOBRAVA — DER FREISINGER MARKTFLECKEN GUTENWERTH

Im östlichen Teil der Örtlichkeit Otok bei Dobrava hat das Zentrum für frühmittelalterliche Archäologie des Nationalmuseums in Ljubljana in den Jahren 1967 bis 1972 auf ungefähr 1000 m² des Areals des mittelalterlichen Marktfleckens Gutenwerth, der zur Zeit der Türkeneinfälle Ende des 15. Jh. verfallen ist, systematische Forschungen durchgeführt. Die bedeutendste Entdeckung sind hier die Fundamente einer Kirche, die 7,2 × 14 m mißt, wovon 4,6 × 5 m auf das Presbyterium entfallen. Die Kirche weist zwei Phasen auf, die durch ein rechteckiges und ein halbrundes Presbyterium gekennzeichnet sind. Die beiden äußeren Ecken des rechteckigen Presbyteriums stützen zwei Pfeiler. Nördlich vom Kirchenschiff und ein Meter unter seinen Fundamenten befand sich eine kanalähnliche Eintiefung mit einer Feuerstelle in der Mitte. Der Kanal setzt sich unter den Kirchenfundamenten fort, wogegen er im Norden unter dem Profil des noch unerforschten Arealteils verschwindet. An der Feuerstelle konnte eine längere Benutzungszeit bzw. eine mindestens dreimalige Erneuerung festgestellt werden. Die drei Phasen der Feuerstelle weisen zahlreiche Stücke von Eisenschlacke auf. Der Kanal mit der Feuerstelle steht im Süden mit einer Gehfläche in Verbindung, die älter ist als die erste Kirche. In der Gehfläche haben wir innerhalb des Grundrisses der Kirchenfundamente kleinere Feuerstellen sowie eine ovale Eintiefung freigelegt, die mehrere Schlackenstücke enthielt. In derselben Gehfläche befinden sich zwei ähnliche Feuerstellen auch westlich vom Kanal mit der Feuerstelle. Die Eintiefung für die große Feuerstelle ist stufenartig in Terrassen ausgeschachtet. Die letzte westliche Terrasse weist zwei runde Eintiefungen mit einem Durchmesser von 20 cm auf. Sämtliche Feuerstellen und Eintiefungen sind mit einer ungefähr meterbreiten Gehfläche umgeben, die stärker festgetreten und dunkler ist als die übrige Gehfläche. An den beschriebenen Stellen wurden auch die meisten Eisen- und Keramikfunde zutage gefördert.

Wahrscheinlich ist die Hypothese gerechtfertigt, daß es sich hier um eine größere Anzahl von Arbeitsstellen handelt, wo Eisengegenstände angefertigt wurden. Das dazu benötigte Material wurde auf der großen Feuerstelle vorbereitet, der wir den Namen »Ofen« gegeben haben. Diese Tätigkeit ist zur Gänze älter als die erste Kirche. Der gleichen Zeit gehört auch die »Gerbergrube« an, die westlich vom rechteckigen Presbyterium beginnt und sich bis unter den Bogen der halbrunden Apsis erstreckt. An dieser Grube kann man eine kleinere runde Eintiefung unterscheiden, die ein Meter im Durchmesser mißt und nur 0,3 m tief ist, und eine größere, die ungefähr 6 m lang und bis 3 m breit ist. Die Grubenwände verjüngen sich auf die Sohle zu bis zur Tiefe von 1,5 m unter der damaligen Gehfläche. Die Wände beider Gruben sind auf irgend eine Weise gefestigt und waren wasserdicht. Inmitten der kleineren Grube wurde sogar ein kleineres Keramikgefäß gefunden. Die größere Grube enthielt eine dunkelgraue Masse, in der sich Hautstücke, einige Tierknochen und einige Keramikscherben befanden.

Die Schicht über den Kirchentrümmern ist bis 80 cm mächtig und weist einen recht vielfältigen Inhalt auf. Außer zahlreichen Keramikfragmenten und verschiedenen Eisengegenständen gehören auch dieser Zeit einige innerhalb des Kirchengrundrisses festgestellte »Arbeitsstellen« an. So befindet sich hier ein »Ofen« zum Schmelzen von Bronze, den wir im nordwestlichen Teil des Schiffes freigelegt haben und der zugleich auch einen Teil der Fundamente der Südmauer des Schiffes überdeckt. Außerhalb des kirchlichen Objekts stammt aus diesem Zeitraum auch die Trockenmauer mit der großen Feuerstelle und der Schlacke daneben. Diese Mauer verläuft parallel zur Mauer am Straßenkörper und befindet sich auf halben Weg zur westlichen Kirchenmauer.

Die Funde sind sehr zahlreich: es gibt hier Eisengegenstände (Nägel, Schlüssel, Schlösser, Zangen, Bohrer, Messer, Hufeisen, Pfeile, Sporen, Ketten u. a.) und Keramik. Bei der Einordnung der Funde hilft uns die ausgeprägte Stratigraphie und die klare typologische Entwicklung der Keramik und der Eisengegenstände. Hier läßt sich z. B. der vollständige Entwicklungsgang des Schlüssels verfolgen — von

den primitiven vorromanischen Formen über die romanischen bis zu unterschiedlichen Varianten der gotischen Zeit.

Zur zeitlichen Einordnung: In der untersten Schicht der Feuerstelle im Kanal, d. i. im »Ofen« und ebenso in der runden Eintiefung nordwestlich vom »Ofen« stießen wir auf Fragmente frühmittelalterlicher Keramik mit Wellenlinien. In der Tiefe der Kirchenfundamente setzen die primitivsten Schlüsselformen ein. Die Kulturschicht beschließen die höchstentwickelten Formen des gotischen Schlüssels. Die Erörterung über die Reihenfolge beider Kirchenphasen ist noch nicht abgeschlossen; augenblicklich interessiert uns vor allem das Problem, ob die obere Zeitgrenze des ältesten Horizonts in das 11. oder das 12. Jh. zu setzen ist. Die erstere Datierung gilt für den Fall, daß das rechteckige Presbyterium das ältere ist und wir es als vorromanisch einzuordnen haben. Dagegen kommt die zweite Datierung in Betracht, falls die Reihenfolge umgekehrt und die halbrunde Apsis bzw. die romanische Kirche die ältere ist, das rechteckige Presbyterium aber nur eine Erweiterung der romanischen Kirche darstellt. Die archäologischen Argumente, daß die halbrunde Apsis eingebaut ist, sprechen zugunsten der ersten, die logische Erweiterung des Kirchenraumes dagegen zugunsten der zweiten Möglichkeit. Über den Trümmern beider Kirchen liegt eine reichhaltige Kulturschicht, für welche gotische Schlüssel, Rüstungsgegenstände und Pferdegeschirr kennzeichnend sind.

Auf Grund der obigen Analyse dürfen wir uns folgende Rekonstruktion erlauben: Am linken Ufer des mittelalterlichen Laufes der Krka bei der Ortschaft Drama stand zur Zeit des Übergangs aus dem frühen ins späte Mittelalter ein größerer Werkstättenkomplex für Eisenverarbeitung, in seiner unmittelbaren Nachbarschaft auch eine Gerberei. Aus unbekannten Gründen wurde diese Tätigkeit aufgegeben und an derselben Stelle eine Kirche errichtet, die zwei Umgestaltungen erlebte. Mit dem Auftreten der Gotik oder bald darauf wurde die Kirche zerstört. An denselben Stellen wie vor der ersten Kirche wurde die Eisenverarbeitung abermals aufgenommen. Die westlich von der Kirche verlaufende Straße zeugt dafür, daß alles Beschriebene in den Rahmen eines größeren Siedlungskomplexes gehört. Die im östlichen Teil von Otok ausgehobenen Sonden, geographische Forschungen und detaillierte archäologische topographische Arbeiten, die auf der Gesamtfläche der Örtlichkeit Otok durchgeführt worden sind, ergänzen dieses Bild in hohem Grade. Die in der Achse des freigelegten Straßenkörpers ausgegrabenen fünf Sonden zeigen, daß die Straße von der Nikolauskirche am Nordende von Otok bis zum linken Ufer der Krka bei Drama verlief. In den folgenden vier Sonden wurden Gebäudekomplexe im Mittel- und Nordteil von Otok freigelegt. Überall stießen wir auf eine mindestens dreimalige Erneuerung der Bauten. Eine Sonde an der Straße nach Šentjernej vermittelte uns außerdem einen Querschnitt durch einen Steinwall, der an eine zerstörte Befestigungsmauer denken läßt.

In der Sonde östlich vom Friedhof um die Nikolauskirche entdeckten wir eine tiefe vormittelalterliche Eintiefung — einen Kanal, der aus dem ehemaligen Flußbett geradewegs nach Westen verläuft und in der Nähe der Ostmauer des heutigen Friedhofs seinen Abschluß findet.

Die Gebäudeüberreste in den Sonden und ebenso die Kleinfunde, d. h. die Keramik und die Eisengegenstände, stammen aus dem späten Mittelalter. Zufällig aber kamen in den Sonden auch Römerfunde zutage, und zwar Fragmente zweier früh-römischer Fibeln sowie Bruchstücke von Glas, Keramik und Ziegeln. Dazuzuzählen ist auch das Baumaterial in der Mauer entlang des Straßenkörpers an der Kirche. Ebenso dürften auch zwei runde Fundamente im Kirchenschiff und die kanalähnliche Ausgrabung östlich der Nikolauskirche dazugehören. Die Keramikfragmente zeugen nämlich dafür, daß der Kanal im späten Mittelalter nicht mehr benutzt wurde. Wenn wir alle angeführten Feststellungen noch durch die topographische Angabe ergänzen, daß sämtliche bisherigen Funde aus dem Ostteil von Otok herrühren und daß alle Bedingungen dafür gegeben waren, mit kleineren Eingriffen eine künstliche Insel zu schaffen, muß man mit großer Wahrscheinlichkeit der Meinung von Prof. Dr. Gestrin und Ivo Pirković beipflichten, welche in Otok das Freisinger Gutenwerth sehen.